

KUR'AN'IN BEDENSEL ENGELLİLERE YAKLAŞIMI*

Münir TEZCAN**

Özet

Her an her insanın başına gelebilecek olan engellilik olgusu, insanlık tarihi boyunca hep var olmuştur. İster insanların kendi ihmal ve kusurları sonucunda ortaya çıksın ister insan iradesi dışında gelişen bir nedenle oluşsun engellilik, insan aklını hep meşgul etmiştir. İnsan aklının sınırlarını zorlayan bu durumu, anlama ve anlamlandırmada tarihten günümüze olumlu yönde mesafeler alınmıştır. Bugün gelinen noktada engellilik, insan hakları gündeminin en önemli konulardan birisi olmuştur. Ayrıca son dönemlerde engelli nüfusundaki artış, bu olguyu birçok insanı ilgilendiren kritik bir sorun haline getirmiştir.

İnsanı ve onun davranışlarını merkez alan Kur'an'ın böylesi kritik öneme sahip bir mevzuda neler söylediği, bu durumu anlamlandırmaya çalışan herkes için merak konusudur. Bu araştırmada İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'ın engelliliği nasıl değerlendirdiğini tespit etmeyi hedefledik. Görme engelli, işitme engelli, konuşma engelli, ortopedik engelli gibi fiziksel yetersizliği ifade eden kavramların Kur'an'daki referanslarını araştırdık. Her ne sebeple ve her ne şekilde olursa olsun her türlü ayrımcılığı reddeden Kur'an, engelliliklerinden dolayı toplum içinde dezavantajlı bir durumda olan bireylere ayrımcılık yapılmasını şiddetle eleştirmiştir. Ayrıca Kur'an; engelliliğin oluşturduğu olumsuzlukların ortadan kaldırılarak haklarının korunması ve engellilerin statülerinin düzeltilmesi/geliştirilmesi sorumluluğunu topluma yüklemiştir.

* Bu makale 2006 yılında KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler ABD'nda kabul edilen "Kur'anın Engellilere Yaklaşımı ve İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar" konulu Yüksek Lisans Tezi'nden özet olarak hazırlanmıştır.

** Kahramanmaraş Merkez Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

Anahtar kelimeler: Kur'an, Engelliler, Görme Engelli, İşitme Engelli, Konuşma Engelli, Ortopedik Engelli.

Qur'an's Approach Disabilities

Abstract

The fact of disability which any human being can face has existed throughout the history. No matter whether it is the result of humans' negligence or it appears spontaneously, disability has engaged people's mind. A significant progress has been made in understanding and construing this situation which forces human's mind. Today, disability is one of the most important issues of human rights agenda. Besides, the increase in the number of the disabled people made this fact a crucial problem which concerns many people.

Qur'an's point of view and its approach draws attention of any people who tries to construe such an important issue. In this research, we aimed to determine how Qur'an, which is the basis of Islam, evaluates the disability. We researched the references of psychical inadequacy and disabilities like deaf, blind, dumb or orthopedic etc. Qur'an, which rejects any kind of discrimination for any reason in any way, vehemently criticizes the discrimination and distinction towards the individuals who are disabled. Besides, Qur'an gives the public the responsibility of eliminating disadvantages of disability, reserving their rights and improving their status.

Keywords: Qur'an, disabled, blind, deaf, dumb, orthopedically disabled.

Giriş

İnsan, yeryüzündeki yaşam serüveninde istenmedik ve beklenmedik çeşitli durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumlardan biri olan engellilik olgusu da insanın hayatı boyunca hep karşılaştığı bir gerçektir. Bir başka ifade ile engellilik durumu ve engelli bireyin varlığı insanlık tarihi kadar eskidir. (Özsoy, vd., 1997: 11)

İnsanlık tarihi boyunca anlamlandırılmaya çalışılan bu olgu bir dönem bu durumu yaşayan bireye ve ailesine Tanrının bir cezası olarak algılanmıştır. Bundan dolayı onlara yardım etmek Tanrının öfkesini kendi üzerine çekmek olarak değerlendirilmiştir. Bazı dönemlerde engellileri öldürme veya ölüme terk etme suretiyle, onlardan kurtulma çareleri aranmıştır. Kimi zaman da hor görülüp kötü işlerde kullanılmışlar ve ayrı koloniler halinde yaşamaya zorlanmışlardır; ancak Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük dinler engellilere karşı bu insanlık dışı tutumları değiştirmiştir. Onların da insan olduğu, insanca yaşama haklarının bulunduğu görüşü hem bilimsel gelişmeler hem de ilâhî dinlerin öğretileri vesilesi ile yaygınlaşmıştır (Özsoy, vd., 1997: 12).

Günümüzde ise engellilik öncelik kazanmış bir konu olmuştur. Zira tarihî süreç içinde kimi kavram ve konular önem ve öncelik kazanmaktadır. Demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi kavramlarda son zamanlarda önem ve öncelik kazanan kavramlardır; ayrıca demokrasiye, insan haklarına, özgürlüklere ve sağlıklı çevreye sahip olmanın yanında, fiziksel ve sosyal yetersizliği olanlara sağlanan imkânlar bir ülkede insan ve toplum mutluluğunun ne ölçüde sağlandığının birer göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda bunlar kalkınmışlığın ve çağdaşlaşmanın da işaretidirler.

Diğer taraftan dünya genelinde 500 milyon engellinin bulunduğu ve bu nüfusun yaklaşık üçte ikisinin gelişmekte olan ülkelerde yaşadığı tahmin edilmektedir (Özida,

20.04.06, <http://www.ozida.gov.tr>). Ülkemizde ise yapılan özürülüler araştırmasına göre bu oran % 12.29 olarak belirlenmiştir (DİE, 2004: 5). Bu da toplam nüfus düşünöldüğünde yaklaşık 8.5 milyon engelli insanın ölkemizde yaşadığı anlamına gelmektedir. Hem dünyanın diğere ölkelerinde hem de ölkemizde yaşayan bu kadar engelli insanın olması savaş, terör, trafik ve iş kazaları, açlık, kötü yaşam koşulları gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bunların yanında deprem, sel gibi tabii olaylara insanların hazırlıksız yakalanmaları da engelliğın nedenleri arasında sayılabilir; ancak sebep ne olursa olsun ya da dünyanın neresinde bulunuyorsa bulunsun engellilik olgusu ile karşı karşıya kalan birey yaşadığı toplum içinde çeşitli sosyal ve fiziksel yetersizliklerden dolayı sınırlılıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ise meseleyi temel hak ve özgürlükler boyutuna taşımaktadır.

Bu makalede amacımız, temelde bir insan hakkı kapsamında değeriendirilen böylesi önemli bir konuda ilâhi kitabın yaklaşımını belirlemektir. Kur'an, yaşamsal olanaklardan sağlıklı insanlar kadar yararlanamayan engellilerden söz etmekte midir, ediyorsa ne şekilde söz etmektedir? Hangi tür engel gruplarına yer vermektedir? Bu tür soruların cevabını aradığımız bu çalışmamızın hem bu olumsuz durumla karşılaşan bireyin ve ailesinin yaşadıklarını anlamlandırmasında hem de içinde yaşadıkları toplumun onlara karşı nasıl bir yaklaşım içinde olmaları gerektiğinin öğrenilmesinde büyük fayda sağlayacaktır.

Kur'an'da Bedensel Engelliler

Temelde bir insan hakları meselesi olan engelliler konusu, "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", "Çocuk Hakları Sözleşmesi", "Özürülü Hakları Bildirgesi", "Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi", "Özürülülerin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar" gibi çeşitli uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmıştır. Engellilere yönelik Anaya-

samızın 61. Maddesi de “Devlet, sakatların korunmalarını, toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.” diyerek bu hizmeti güvence altına almıştır. Bunların sağlanması özürllüer için bir hak, devlet için bir görevdir. Milletlerarası mevzuat ve milli düzeyde anayasamıza dayanılarak çıkartılan kanun, tüzük ve yönetmeliklerle özürllüerinin hayatını kolaylaştırıcı düzenlemelere gidilmiştir.

Dünya genelinde ve Türkiye’de bu tür düzenlemeler yapılırken konunun son ilâhî mesaj olan Kur’an’da nasıl ele alındığı da ilgili çevrelerce merak konusudur. Son dönemlerde hem dünyada hem de Türkiye’de gündeme gelen ve kritik bir öneme sahip olan engelliler konusunda Kur’an’ın nasıl bir yaklaşım ortaya koyduğuna geçmeden, Kur’an’ın genel olarak insana bakışına temas etmek asıl konuya temel teşkil etmesi bakımından önemlidir.

1. Kur’an’ın Genel Olarak İnsana Bakışı

Kur’an; insanı, yaratılmış varlıkların en değerlisi, en şerefli (İsra 17/70), en üstün ve en mükemmeli (Tin 95/4) olarak takdim etmektedir. Bu değer, şeref ve üstünlüğün nedenini onun; akıl (Bakara 2/44,76; Al-i İmrân 3/65; En’âm 6/32; A’râf 7/169; Yunus 10/16), fikir (Bakara 2/164, 242; Al-i İmran 3/118; En’âm 6/151; Nur 24/61; Ra’d 13/3-4), ve irade ile donatılmasına bağlamaktadır. Ayrıca okuma, yazma, öğrenme, konuşma, düşünme ve anlama yetenekleri de onu diğer yaratılmışlardan üstün konuma getirmiştir. İnsanın iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilecek yeteneğe sahip olması (Şems 91/7-8), ilâhî sorumluluğu yüklenmesi (Ahzab 33/72), yeryüzünde halife yapılması (Bakara 2/30) ve ilâhî tekliflere muhatap kılınması bu değer ve şerefın ona verilmesinin diğer sebepleridir (Vehbi, 1969: VIII, 3028). Allah’ın insanı yeryüzüne vekili (halife) olarak göndermesi bir anlamda onun üstün değerini ortaya koymaktadır (Gölcük, 1996: 13). İnsanın bu üstünlüğü onun

maddî ve fiziksel yapısı ile değil, manevî ve ruhsal yapısı ile ilgilidir (Yazır, tsz: VII, 5937). Bu noktada insanların bedensel ve zihinsel açıdan sağlıklı veya engelli oluşları Allah için hiç önemli değildir. Her insan, insan olması sebebiyle değerlidir ve saygındır. Kur'an'a göre önemli olan ruhun ve kalbin yetkinliği ile kişilik, karakter ve davranışların gelişmişliğidir (Karagöz, 2003:5-39).

Kur'an'da insanın üç noktada değerine işaret edilmiştir. Birincisi, en kapsamlı, en genel ve en devamlısı yaratılıştan insan olması nedeniyle tanınan üstünlüktür. Bu üstünlüğün kazanılması için herhangi bir karşılık, bedel ödenmez. O ilahî bir bağıştır. İnsan olan herkes, doğuştan bu üstünlüğe sahiptir (Draz, 1983: 45).

İnsanın ikinci üstünlüğü ise bütün nimetlerin kendisinin emrine verilmesidir. Bu da insana doğuştan tanınmış genel bir üstünlüktür. Her insan için geçerlidir.

İnsanın üçüncü olarak diğer bir üstünlüğü de kişisel tercih ve çalışmalarıyla elde ettiği üstünlüğüdür. İlahî mesaja olumlu yanıt vermesi sonucunda elde ettiği üstünlüktür ki bu kişiden kişiye farklılık göstermektedir. (Draz, 1983: 49).

2. Kur'an'da Engelliler

Engellileri ifade etmek için günümüzde sıkça kullanılan “*özürlü*” kavramı Kur'an'da bugünkü kapsayıcı anlamıyla yer almamaktadır. Ancak “*özür*” anlamına gelen “*uzr*” sözcüğü değişik türevleri ile on iki ayette geçmektedir (Abdülbâkî, 1982: 455). (Bkz.: Kehf, 18/76, Mürselât, 77/6, A'râf, 7/164, Gâfir, 40/52, Kıyâme, 75/15, Tevbe, 9/66, 94; Tahrîm, 66/7; Mürselât, 77/36; Tevbe, 9/90). Ayetlerde kullanılan ve “*uzr*” sözcüğünden türemiş kelimelerin doğrudan bugün kullandığımız ve konumuz olan “*engelli*”, “*özürlü*” kavramını kapsamadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca günümüzde Arapçada engelliler için kullanılan

“*muavvik*” kelimesi de Kur’an’da çoğul formunda bir ayette geçmektedir. (Ahzab 33/18) Ancak söz konusu ayet incelendiğinde sözcüğün bugünkü anlamda kullanılmadığı görülmektedir. Buradan hareketle Kur’an’da doğrudan doğruya “*engelli*” anlamına gelen bir kelimenin kullanılmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Kur’an’da görme, işitme, konuşma, ortopedik ve zihinsel engelliler ile hastalardan söz edilmektedir. Ayetlerde sözü edilen bedensel engellilikler ve hastalıklar; onurlandırma, dinî ruhsat bildirme, tedavi olma, Allah’a dua etme, Allah’ın hastalıklara şifa vermesi ve insanın nankörlüğü ve genel karakterini beyan etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu kavramların yer aldığı ayetlerin çoğu fiziksel anlamda değil, mecazî/manevî anlamdadır. Fiziksel anlamda engellilik ve hastalıktan söz eden ayetlerin sayısı çok azdır. Zira Kur’an fiziksel engelliliği insan için bir eksiklik olarak görmemektedir. “(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur” (Hacc 22/46), anlamındaki ayette olduğu gibi Kur’an’a göre gerçek görme engellilik fiziksel anlamda eşyaları görememek değil, manevî anlamda peygamberin getirdiği hakikatleri görememektir. Bu bakış açısıyla Kur’an, engelliliğe farklı bir yorum, alternatif bir tanımlama getirmektedir.

2.1. Fiziksel Anlamda Engelliler

Kur’an, fiziksel yetersizlikler ve engelliliklerden çok az söz etmektedir. Kur’an her ne zaman engellilikten söz etse bununla genelde mecazî/manevî bir anlamı kastetmektedir. Aslında Kur’an bu mecazî/manevî tanımlamayla bir istisna sunmaktadır. Onun hem fiziksel hem manevî engelliliğe bakışı bu benzetmeyi yaptığı yerdedir. Zira Kur’an, “Gözler kör olmaz; ancak göğüsler içindeki kalpler kör olur” (Hacc 22/46), ayetinde ifade edildiği üzere fiziksel yetersizlikleri bir eksiklik olarak görmemektedir. Bununla birlikte Kur’an’daki az sayı-

daki fiziksel engellilerden söz eden ayetlerden Kur'an'ın konuya yaklaşımını kavramak mümkündür. Kur'an fiziksel anlamda görme, işitme, konuşma, ortopedik ve zihinsel engellilikten söz etmektedir.

Bedensel engellilikten daha ağır bir engel olan zihinsel engellilik makalemizin kapsamı dışındadır. İnsanın sahip olduğu en değerli nimet, akıl ve düşünce nimetidir. Bu nimetin kaybedilmesi en büyük kayıp ve en büyük engelliliktir. Bu nedenle böylesi önemli bir nimetin muhafazası insan hayatında mutlak korunması gereken beş unsurdan biri olarak kabul edilmiştir. İnsanın aklına isabet eden afetler, bedenine isabet eden afetlerden çok daha ağır ve kalıcıdır. Bu sebeple insan bedensel engelliliğinden dolayı bazı sorumluluklardan muaf tutulmuşken ondan daha ağır bir engellilik olan akli yetersizlikten dolayı bütün dinî sorumluluklardan muaf tutulmuştur (Carullah, 1996: 350).

2.1.1. Görme Engelliler

Kur'an'da görme engellilerden diğer özür gruplarına göre daha çok söz edilmektedir. Bunun nedeni o dönemde hastalık sebebiyle ve bunun yanında savaşların ok ve mızrak gibi delici aletlerle yapılmasından dolayı toplumlarda görme kabiliyetlerini kaybeden insanların hayli fazla olması olabilir. Görme engelliliğini ifade eden "âmâ" kelimesi (İbn Manzûr, tsz: XV, 95, 96) çoğu mecazî anlamda olmak üzere değişik kullanımlarıyla otuz ayette otuz üç defa yer almaktadır (Abdülbâkî, 1982: 488). Doğuştan görememeyi ifade eden "ekmeh" (Râğîb 1986: 663) kelimesi iki ayette Hz. İsa'nın görme engellileri iyileştirmesi bağlamında geçmektedir (Ali İmran 3/49; Maide 5/110). Ayrıca Hz. Yakub'un gözüne üzüntüsünden ak inmesi (Yusuf 12/ 84) ve daha sonra iyileşmesinden söz edilmektedir (Yusuf 12/93). Görme engelliliğinden söz eden ayetlerin on beşi fiziksel anlamda görme engelliliği ile ilgilidir. Ancak bunlardan beş ayet benzetme

açısından dört ayet de ahirette görememekten söz etmektedir.

Kur'an'da on altı yerde ise peygamberlerin getirdiği ilahî mesaja olumlu yanıt vermeyen kimseler için mecâzî olarak "körler" (basîreti olmayanlar) ifadesi kullanılmaktadır. Bu benzetmede kullanılan "âmâ" kelimesinin kök anlamında manevî anlamda görememe anlamı da vardır (Râğıb, 1986: 520). Kur'an'ın görme engellilik için "âmâ" kelimesini tercih etmesi anlamlıdır. Zira halen kullanılmakta olan fiziksel anlamda görmeyen anlamına gelen "darar" kelimesini kullanmayıp bunun yerine "amiya" kökünden gelen "âmâ" kelimesini kullanması hem bu kelimenin daha geniş anlamlara gelmesinden hem de 7. yy Araplarınca ona olumsuz bir anlam yüklenmemesindedir (Maysaa ve Tarek, 2005: 13).

Kur'an'da on beş ayette fiziksel anlamda görme engelliliğinden söz edildiği ifade edilmişti. Söz konusu ayetlerden biri onurlandırma ve değer verme, ikisi kolaylık ve ruhsat bildirme, ikisi tedavi açısından konuya temas ederken altısı da benzetme bağlamında yer almaktadır. Ayrıca dört ayette ahirette görememekten söz edilmektedir.

1) Görme Engellilerin Onurlandırılması ve Onlara Değer Verilmesi

Onurlandırma bağlamında görme engellilerden bir yerde söz edilmektedir. Allah'a ve peygamberine gönülden iman etmiş görme engelli birisinin, Allah ve peygamberine karşı gelen zengin ve seçkin insandan daha değerli olduğu Abese suresinin ilk on iki ayetinde anlatılmaktadır. Bu ayetlerde özelde görme engellilerin genelde ise tüm engellilerin haklarına vurgu yapılarak onlara gerekli ilginin gösterilmesi konusunda şöyle buyrulmaktadır;

"Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü, yüz çevirdi. (Ey Peygamberim!) Ne bilirsin belki o âmâ temizlenip arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt

kendisine fayda verecek, kendisini muhtaç hissetmeyene gelince sen ona yöneliyor, onun sesine kulak veriyorsun, (istemiyorsa) onun temizlenmesinden sana ne; ama sana Allah'a derin bir saygı ile korku içinde koşarak geleni bırakıp ondan gaflet ediyorsun, hayır böyle yapma; çünkü bu (Kur'an sureleri) bir öğüttür, dileyen ondan öğüt alır” (Abese 80/1-12).

Kur'an'da Peygamberin Allah tarafından şiddetli bir şekilde uyarıldığı yerlerden biri de burasıdır (Salih, 1994: 32). Diğer uyarılar; Bedir savaşından sonra alınan esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılması (Enfâl 8/67-68), peygamberin müşriklere meyl edemeyeceği (İsra 17/74-75) ve vahye peygamberin müdahalesinin olamayacağı ile ilgilidir (Hakka 69/44-47). Peygamberin uyarıldığı konular değerlendirildiğinde onların son derece önemli konular olduklarını söylemek mümkündür. Allah, peygamberini çok önemli gördüğü konularda tehdit edici, korkutucu ve kınayıcı ayetlerle uyarmıştır. Abese suresinde peygamberin âmâ bir sahabeye karşı tutumundan dolayı uyarılması bu konunun da diğerleri kadar önemli olduğunu ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Allah, engelli bir kimseye peygamberin ilgi göstermemesini peygamberini uyardığı diğer konular kadar önemli görmekte ve bunu ayetlerle ortaya koymaktadır.

Söz konusu ayetlerin anlaşılmasına katkısı olması açısından hakkında ayet indirilen âmâ şahısla ilgili bilgi vermemiz yerinde olacaktır. Sözü geçen âmâ, meşhur sahabe İbn Ümmi Mektûm'dur. (İbn Kesir, 1981: IV, 471) Nesebi hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunulan (İbn Abdi'l-Berr, 1991: III, 997; İbn Hacer, 1992: IV, 601; Zehebî, 1993: I, 364; İbn Kâni', 1997: II, 204) İbn Ümmi Mektûm Hz. Hatice'nin dayısının oğludur. İsminin Amr mı yoksa Abdullah mı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Medine'li âlimler adını Abdullah, Iraklılar ise Amr şeklinde kaydeder. Ümmü Mektûm, annesi Atike bint Abdullah el-Mahzümiyye'nin künyesi olup ona nisbetle İbn Ümmi

Mektüm diye tanınmıştır. Doğuştan görme engelli olduğu veya küçük yaşta gözlerini kaybettiği, bu sebeple annesine Ümmü Mektüm denildiği de aktarılmaktadır. Mekke’de İslamiyet’i ilk kabul edenlerden biri olan İbn Ümmü Mektüm burada peygamberin müezzinliğini yapmıştır. İbn Ümmü Mektüm, Medine döneminde de Bilâl-i Habeşi ile birlikte Hz. Peygamberin müezzinliğini yapmaya devam etmiştir (Müslim Salât 7, 8, Sıyam 28; Ebu Davud Salât 4 (535); Ahmed b. Hanbel II, 94, VI, 185). Bilâl ezanı çok erken okuduğu halde o, fecir doğup sabah namazı vakti girdiği kendisine bildirildikten sonra ezan okumasıyla tanınmıştır. Onun bu özelliğine Peygamber: “Bilâl’in ezanı sizi sahur yemeğinden alıkoymasın zira o geceleyin seslenir. O nedenle siz yiyin için ta ki ibn ümm Mektüm’un ezanını işitinceye kadar. Zira o fecr doğuncaya kadar ezanı okumaz.” sözleriyle işaret etmiştir. (Buharî, Ezan 11(592); Müslim, Sıyâm 26–29;Tirmizî, Salât 25; Nesâî, Ezân 9; Ebu Davut, Salât 4; Ahmet b. Hanbel, II, 9, 57, 132) İbn Sa’d Tabakât’ında peygamberimizin üç müezzinini olduğunu bunların Bilâl, Ebû Mahzûra ve İbn Ümmi Mektüm olduğunu onlardan Bilâl olmadığına Ebû Mahzûra’nın, Ebû Mahzûra olmadığına da ibn Ümmi Mektüm’un ezanı okuduğunu aktarır (İbn Sa’d, tsz: III, 234). Medine’ye ne zaman hicret ettiği konusunda da farklı görüşler vardır. Peygamberden önce Musab b. Umeyr ile Medine’ye gelip Kur’ân öğretenlerden olduğunu söyleyenler (İbn Sa’d, tsz: III, 117; IV, 206) olduğu gibi Bedir savaşından sonra Medine’ye geldiğini söyleyenler de vardır. Peygamber onu on üç kez Medine’de yerine vekil bırakmıştır (İbn Abdi’l-Berr, 1991: III, 997; İbn Hacer, 1992: IV, 601; İbn Sa’d tsz: IV 205; Yazır, tsz: VIII, 5573).

Abdullah ibn ümmi Mektum’un Kadisiye savaşında elinde sancakla görüldüğü (Şeybânî, 1991: II, 121) ve Kadisiye’de şehit olduğu aktarılmaktadır. Bazı kaynaklara göre ise o, Kadisiye’den Medine’ye dönmüş ve orada vefat

etmiştir. (İbn Abdi'l-Berr, 1991: III, 1198). Taberî de İbn Ümmî Mektûm'un iki defa Medine'de Peygamberin yerine vekil olarak bırakıldığını bu sırada imamlık yaptığını aktarır. Ayrıca Hz Enes'in onu Kadisiye'de üzerinde zırh ve elinde siyah bir sancakla gördüğüne dair bir rivayete yer verir (Taberî, 1985: XXX, 51). İbn Ümmî Mektûm hakkında; "Müminlerden özür sahibi olanlar dışında oturanlarla cihad edenler bir olmaz." (Nisa 4/95), "Âmâ'ya zorluk yoktur..." (Nur 24/61), "Gözler kör olmaz; fakat göğüslerdeki kalpler kör olur." (Hac 22/16) ve Abese 80/1-12 ayetlerinin indirildiği aktarılmaktadır. (Suyûtî 1993: II, 643)

Gerek hakkında inen âyetler, gerekse kendisine verilen peygambere vekâlet, imamlık ve müezzinlik görevleri, onun son derece önemli ve de kendisine güvenilen bir kişi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim peygamberin, eşinden boşanmış olan Fatıma b. Kays'a iddet süresini İbn Ümmî Mektûm'un yanında geçirmesini söylemesi bunu desteklemektedir (İbn Kesîr, 1981: I, 287; Taberî, 1985: XXVIII, 135; San'ânî 1990: III, 297; Müslim Talak 38 (1480); Ebu Davut Talak 39,40; Nesâî Nikah 22, Talak 10 (3552); Muvatta Talak 67(1210); Darimî Nikah 7 (2177); İbn Hibban 1993: IX, 356 (4048).

Kuran'da engelli haklarının belirlenmesinde en önemli rol oynayan kişinin İbn Ümmî Mektûm olduğunu söylemek mümkündür. İslâm'da engellilerle ilgili çeşitli hükümlerin belirlenmesi, Abdullah İbn Ümmî Mektûm vesilesiyle mümkün olmuş, onların vekil bırakılmaları, imamlık yapmaları, müezzinlik yapmaları, savaşa iştirak etmeleri, farz namazlara katılmaları, korunma amacıyla köpek beslemeleri gibi konular açıklık kazanmıştır. (Aydınlı, 1999: XX, 434; Ayrıca İbn Ümmî Mektûm'un köpek beslemesine izin verilmesi ile ilgili olarak bkz: İbn Sa'd, tsz: IV, 208)

Abese suresinin yukarıda mealini verdiğimiz ilk on iki

ayetinin iniş sebebi olan olayda da ibn Ümmi Mektûm'un var olduğu söylenmişti. Peygamber, Mekke'nin zengin ve ileri gelenlerinden Ebu Cehil (Amr ibn Hişâm), Ümeyye ibn Ebî Halef, Abbâs İbn Abdülmuttalib ve Utbe ibn Ebî Rebî'a ile özel bir görüşme yaparak, onları İslam'a davet eder. İslam'ın güçlenmesi açısından bu kimselerin Müslüman olmalarını çok arzu eder. Peygamber Ümeyye ibn Halef ile konuşurken yukarda hakkında kısaca bilgi verdiğimiz görme engelli Abdullah ibn Ümmi Mektum gelir ve Peygambere: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana öğret!' diyerek kendisine Kur'an'dan bir âyet okumasını ister. Peygamber, sözünün kesilmesinden hoşlanmaz, yüzünü ekşitir, ondan yüz çevirir ve diğerlerine yönelir. Peygamber sözünü bitirip kalkacağı sırada vahiy gelir, Abese suresinin konu ile ilgili ayetleri indirilir (Beyzâvi, 1996: V, 451; Kurtubî, 1952: XIX, 212). Peygamber, bu olaydan sonra Abdullah ibn Ümmi Mektûm'a ikram etmiş, onunla konuşmuş, hatırını ve bir ihtiyacının olup olmadığını sorarak onunla ilgilenmiştir. Ne zaman onu görse "Merhaba ey Allah'ın kendisi sebebiyle beni ikaz ettiği kimse!" diyerek ridâsını yere yayıp yanına oturarak ona iltifat göstermiştir. Bir ihtiyacı olup olmadığını sormuştur (İbn Kesîr, 1981: IV, 471; Suyûtî, 1993: VIII, 416-418; Kurtubî, 1952: XIX, 211-213).

İndiriliş nedenini aktardığımız bu ayetler Kur'an'da özelde görme engelliler genelde de tüm engellilerle ilgili önemli bir örnektir. Görme engelli bir kişinin şahsında onun adı zikredilmeden anlatılan bu olay, evrensel bir ilahî kitapta evrensel bir boyut kazanmış ve tüm zamanlara engellilere karşı nasıl davranılması gerektiğini ortaya koymuştur. Sıradan bir insan tarafından yapıldığında küçük bir nezaketsizlik, basit bir hata olarak değerlendirilecek bir davranış bir peygamber tarafından yapıldığında ilahî bir ikazı hak eden büyük bir yanlışa dönüşebilmektedir (Esed, 1999: III, 1236). Zira tüm insanlığa rahmet olarak gönderilen peygamberin

bu hatası kendisiyle sınırlı kalmayacaktır. Böylesi bir olayın Kur'an'a konu olarak seçilip aktarılması da “engelliler” konusunda Kur'anın tutumunu anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Görme engelli şahsın isminin zikredilmeden ondan âmâ sıfatıyla söz edilmesi onun ilgi ve alakaya diğerlerinden daha layık olduğuna işaret ettiği kadar (Vehbi, 1969: XV, 6346) evrensel bir mesajın engellilere karşı yaklaşımını da insanlığa sunmaktadır (Gül, 2005: 53). Bir anlamda Kur'an çağlar öncesinde yaşanmış bu olaya yer vererek gelecek dönemlerde de bu olayın engellilerin hakları adına bir örnek olmasını sağlamıştır. Olayı hususî olmaktan çıkarmış, olaya umumî bir nitelik kazandırmıştır (Yazır, tsz: VIII; 5575).

Peygamberin bu olaydaki tutumundan hareketle onun engelli birine değer vermeyen bir kimse olduğu sonucunu çıkarmak doğru olmaz. Zira peygamberin hayatındaki başka örnekler onun böylesi bir kimse olmadığını göstermektedir. Burada peygamberin İslam'a davet ederken yaptığı bir tercih hatasından söz edilebilir. O, İslam'ın daha çabuk yayılmasını sağlamak için Mekke'nin elitlerinden bir topluluğu hedef kitle olarak kabul etmiş ve onların iman etmelerinin kendi hareketini rahatlatacağını düşünmüştü (Ateş, 1991: X, 320). Ancak Allah bu tercihin yanlış olduğunu zira davete muhatap olmada önceliğin zengin ve seçkinlikte değil de fakir, yoksul, engelli de olursa “istekli olma” “hazır bulunma” olduğunu çarpıcı bir üslupla ortaya koymaktadır.

Bu olay İslam'ın şekil ve servetten, makam ve rütbeden ziyade insan onuruna ve kişiliğine değer veren bir din olduğunu ortaya koymaktadır. Allah, iman etmiş görme engelli biri ile ilgilenmeyen peygamberini ikaz etmek suretiyle bir taraftan imanın değerine işaret ederken (Yıldırım, tsz: XIII, 6595) diğer yandan insanî değerleri ön planda tutmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Kur'an'ın bu ferdi olayı ele alarak

peygamberi şiddetli bir şekilde uyarması yeryüzünün değerleri yerine ilâhî değerleri, haksız beşerî ölçüler yerine âdil ahlâkî değerleri yerleştirmeye çalışmasındandır (Salih, 1994: 204).

Toplumları eğitmede, onlara etik değerleri ulaştırmada zengin-fakir, engelli-engelsiz ayrımı yapmadan hepsine eşit imkânlar sunulmasının gerekliliği ayetlerle ortaya konularak bir bakıma eğitimde fırsat eşitliğine dikkat çekilmektedir. (Vehbi, 1969: XV, 6346). Hatta ayetlerin üslubundaki sertlik düşünülürse engelli bireyleri, sosyal hayatta dezavantajlı durumda olan kimseleri eğitmeye daha da önem verilmesi gerekliliğinin vurgulandığını söyleme mümkündür. Bunun için aranan “istekli olma”, “hazır bulunma” halidir. Bu konu Kur’an’ın iki yerinde daha gündeme getirilmektedir. (En’am;6/52, Kehf;18/28).

Peygamberin görme engelli sahabelerle ilgili bazı diyalogları da onların toplumsal hayata katılmalarını teşvik edici ve hayatlarını kolaylaştırıcı niteliktedir. Konunun anlaşılmasına hem katkı sağlayacağı hem de yukarıdaki olayda peygamberin engelli bireye muamelesinin nedeninin ona değer vermemesi olmadığını ortaya koymak açısından bu diyaloglar önemlidir.

Görme engelli bir şahıs Hz. Peygamber’e geldi ve “Ey Allah’ın Resulü! Elimden tutup beni mescide getirecek bir kimsem yok!” dedi ve namazını evinde kılması için izin istedi, Peygamber önce ona izin verdi. Adam dönüp giderken tekrar çağırdı ve “Ezanı işitiyor musun?” diye sordu. Adam “evet” deyince, “Öyleyse davete icabet et!” buyurdu (Müslim, Mesâcid 255). Konu ile ilgili rivayetlerden bu soruyu soran şahsın İbn Umme Mektûm olduğu anlaşılmaktadır. Evi ile mescidi arasında hurmalıkların ve ağaçların olduğunu ve her zaman kendisini getirip götüreceği birilerinin bulunmadığını söyleyerek, evinde namaz kılmasına izin vermesini

istemmiş, Hz. Peygamber ezanı işitip işitmediğini sorduğunda “evet” demesi üzerine: “Öyleyse senin için bir ruhsat bulamıyorum!” buyurmuştur (Ebi Davud, Salat 46).

İtbân b. Mâlik âmâ olduğu halde kavmine imamlık yapmıştır. O, peygambere “Ey Allahın Resulü karanlık oluyor, sel oluyor bende gözleri iyi görmeyen bir adamım evimde bir yerde namaz kıalarsan, bende orayı namazgâh edinirim.” demiştir. Peygamber onun evine gelerek “Nerede namaz kılmayı seviyorsun?” diye sormuş. İtbân evin bir yerini göstermiş, peygamber de orada namaz kılmıştır. Daha sonra peygamber, İtbân'ın kendisine ikram ettiği yemekten yemiştir. (Buhârî, Ezan 40, I. 163; Teheccud 36, II. 55-6; Ahmed, Musned, IV. 44, V. 449-450; Mâlik, Muvatta, Kasru's-Salât 86) Bu olay bile başlı başına peygamberin engellilerle birebir ilgilendiğinin onların ihtiyaçlarını karşılamada bir lider olarak nasıl hassas davrandığının göstergesidir.

Bu iki olayda peygamberin iki ayrı tutum sergilemesi yani İtban bin Malik'e evinde namaz için izin verdiği halde Abdullah ibn Ümmî Mektûm'a izin vermemesi evinin mescide ezanı işitecek kadar yakın olmasıyla açıklanabilir. Diğer taraftan ibn Ümmî mektûm'un mescide devam etmesinde ısrar etmesi hem cemaatle namaz kılmanın önemine bir vurgu hem de topluma katkıları olacak böylesi yetenekli bir şahsı sosyal hayat içerisinde görmek isteği olabilir (Erul, 2003: 8-39). Engelli bireylerin dini aktivitelere devam etmesi toplumdan kopmaması yanında bir de yaşadığı olumsuz durumu kabullenmesi adına son derece önemlidir. Araştırmalar, engellilerin yaşadıkları olumsuz durumun üstesinden gelmesinde “dini başa çıkma”nın[†] ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu olayı engelli bireylerin dinî sosyal-

[†] Dini başa çıkma; “bireyin yaşamında karşılaştığı stresli durumlarda din ve maneviyatından kaynaklanan bilişsel veya davranışsal teknikleri kullanması” olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle “kişinin inancını hayatın ortaya çıkardığı problem ve stres ile mücadele sürecindeki kullanma yolu” olarak ifade edilebilir (Bkz: Kula, 2005: 59-61).

leşmelerine katkı sağlayacak bir örnek olarak düşünmek mümkündür. Bu bağlamda imkânlar ölçüsünde özellikle ev ortamlarında engellilerin müezzinlik, imamlık gibi görevleri üstlenmelerine imkân vermek çevreye uyum sağlamalarına katkı yapmak adına önemlidir. (Kula, 2004; 17-45).

Günümüzde engelli bireylerin en çok arzu ettikleri; toplumdan tecrit edilmemek, yeteneklerine uygun alanlarda istihdam edilerek üretici bireyler olmak, ideallerini gerçekleştirmelerine engel olunmaması ve onların kişiliklerini gerçekleştirmelerine yardımcı olunmasıdır. Peygamberin onlara çeşitli görevler vermesi, savaşlara katılmalarına izin vermesi, mescide gidip-gelmelerinde güçlük olmasına rağmen görme engelli sahâbilerin cemaate devam etmelerini ısrarla istemesi, bir anlamda engellilerin bugün dile getirdiği talepleri o gün gerçekleştirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Özellikle onların sosyal hayata aktif bir şekilde katılmalarını sağlamak bugün en çok arzu edilen ve gerçekleştirilmeye çalışılan bir husustur. Peygamberin görme engelli sahabelerin ısrarla o gün toplumsal hayatın önemli bir merkezi olan mescide gelmelerini istemesi onları toplumsal yaşama katma çabası olarak düşünülebilir.

Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri de engelli bireylerin yönetimde etkin görev alıp alamayacakları konusudur. Zira toplumda yaygın kanaat onların daha çok tüketici/dilenci durumda oldukları ve yardım edilmeye muhtaç oldukları şeklindedir.‡ Hâlbuki peygamberin Abdullah ibn Ümmi Mektûm'u on üç defa yerine vekil bırakması son derece önemli ve engellilerin -özür durumu göz önünde

‡ Konuyla ilgili Kula'nın 15 görme engelli ile 25 ortopedik engellinin camiye gittiklerinde karşılaştıkları tutumla ilgili yaptığı araştırma bulgularında hemen her iki engelli grubuna para yardımı yapanların oranı %88'dir. Bu da toplumda engellilere nasıl bakıldığına dair bir ipucu vermektedir.(Kula, 2004. Engellilere Verilecek Tebliğ Ve İrşad Hizmeti, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4 (4))

bulundurulmak şartıyla- yönetici hatta “lider” olabileceklerine bir işarettir. Toplumdaki engelli insanların lider/yönetici olamayacakları yanlış kanaatine karşın İslam dünyasında 12. yüzyılda İspanyanın en önemli bir hukukçusu olan İbn Hazm, engelli olmanın toplumun lideri olmaya bir engel teşkil etmeyeceğini savunmuştur (İbn Hazm, trsz: IV, 129). Öyleyse engelli bireyleri yönetimde etkin rol almaktan mahrum bırakmamak ve topluma katkılarını göz ardı etmemek gerekir.

Bu noktada engellilerin en önemli sorunlarından bir diğerine işaret etmek yerinde olacaktır. İşsizlik ve çalışma yaşamından kaynaklanan sorunlar, engellileri kuşatan sorunlar arasında, adeta diğer sorunların da temeli konumunda olan, bir diğer ifadeyle doğrudan doğruya diğer sorunları doğuran ya da bu sorunların daha şiddetle yaşanmasına neden olacak etkilerde bulunan bir özelliğe sahiptir. Çalışmak, üretken olmak, insanca ve onurlu bir yaşam sürdürebilmenin ön koşuludur. Bu yüzden engelli bireyin de topluma uyumunda, toplumla bütünleşmesinde bir işe sahip olması büyük önem taşımaktadır. Bu onların hem yaşam standartlarını yükseltmelerinde hem de bir iş yapabilme özgüven ve huzurunu yakalamalarında son derece önemlidir. Peygamberin onlara sadece merhamet göstermeyip hem yönetimde hem de başka alanlarda etkin görevler vermesi bu yönüyle de anlamlıdır.

Sonuç olarak Kur'an görme engellileri onları onurlandırmak açısından bir olayla gündemine almıştır. Bu olay Kur'an'ın sadece görme engelliler değil, bütün engellilere karşı yaklaşımını ortaya koyar niteliktedir. Hatta sadece bu olayın Kur'an'a konu yapılmasından bile Kur'an'ın engellilere ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. Olaydan çıkarılan önemli başka bir sonuç da engellileri eğitmede diğer bireyler gibi eşit imkânları sağlamak gerektiğidir. Ayetler günümüzde engellilerin rehabilitasyonlarına işaret eder mahiyettedir.

Zira arınmak amacıyla gelen âmâ şahsın eğitimi, bilgilenmesi, bilinçlenmesiyle ilgilenmediği için peygamber uyarılmıştır. Ayrıca olayın Kur'an'da yer almasına sebep olan İbn Ümmi Mektûm'la ilgili bilgiler de engellilerle ilgili birçok konuya ışık tutmaktadır. Bunlar; engellilerin yönetici olmaları, vekil bırakılmaları, imamlık yapmaları, müezzinlik yapmaları, savaşa iştirak etmeleri, farz namazlara katılmaları, korunma amacıyla köpek beslemeleri konularıdır. Bu olay ve bu olayın anlatıldığı bu sure engelli hakları adına Allah'ın Kur'an'a yerleştirdiği önemli bir örnektir.

Görme Engellilerin Sorumlulukları

Allah, insanları ancak güçleri oranında sorumlu tutar. Onları güçlerinin yetmediği şeylerden sorumlu tutmaz. Bu gerçek Kur'an'da dile getirilmektedir. (Bkz. Hac, 22/78, Bakara, 2/185, Bakara, 2/286, Nisâ 4/28, A'la 87/18).

Bu ayetler İslâm'ın sorumluluk konusunda ortaya koyduğu kolaylaştırmadan yana ilkeleri ifade etmektedir. İslamî hükümler “mükelleflerden zorluğun kaldırılması” genel ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede içinde görme engelli insanlar dinî görevlerle ilgili olarak ancak güçlerinin yettiği şeylerden sorumludurlar. Genel olarak engelli insanların özel olarak da görme engelli insanların sorumluluğu ile ilgili olarak Kur'an “kolaylaştırma” genel ilkesini sürdürür ve iki ayette bu konuyu düzenler.

“Görme engelli için bir güçlük yoktur, yürüme engelli için bir güçlük yoktur, hastaya da bir güçlük yoktur...” (Nur, 24/61).

“Görme engelli olana güçlük yoktur, yürüme engelli olana güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Bununla beraber kim Allah'a ve peygamberine itâat ederse, Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratar.” (Fetih 48/17).

Her iki ayetin de daha iyi anlaşılması, ayetlerde üçer

defa yer alan “harac” sözcüğünün anlaşılmasına bağlı görünmektedir. Sözlüklerde içinden geçilmesi zor, sık çalılık anlamına gelen “harac;” şüphe, iç sıkıntı, günah ve haram sebebiyle meydana gelen sıkıntı manasında kullanılır (İbn Manzûr, tsz: II, 234).

Kur'an'da “harac” kelimesi on üç yerde geçmektedir. (Maide 5/6, Araf 7/2, Tevbe 9/91, Hac 22/78, Nur 24/61(3 kez), Ahzab 33/37, Ahzab 33/38, Ahzab 33/50, Fetih 48/17) Genel olarak bu kullanımlar; Alah'ın emirlerinin insanın kaldırabilirliği ile orantılı olduğu ve herkesin ihtiyacına, maziretine göre ruhsatlar verildiği anlamını içermektedir. (Yazır, tsz: III, 2121) Kur'an'daki kullanımlarında *şek/şüphe*, (Nisa 4/65, Araf 7/2, Enam 5/125) *darlık/sıkıntı/zorluk* (Maide 6, Hac 78) ve *günah* (Tevbe 61, Fetih 17, Nur 61) olmak üzere üç anlamla açıklanmıştır. Kelimenin etimolojik yapısında var olan “iç sıkıntı” manası ayetleri anlamada ışık tutar mahiyettedir. Allah'ın emrini engelleri nedeniyle yerine getiremeyen kimselerin bunu yapamamalarından dolayı bir iç sıkıntı yaşamamalarına da zımnen işaret edilmiştir. Ayrıca kelimedede bir sorumluluğun olmadığı anlamından ziyade güçlüğü olmadığı anlamı vardır. Bu da akıl sahibi her görme engellinin diğer konularda Allah'ın emirlerine muhatap olduğunu, güç yetiremeyeceği konularda onların izinli sayılacaklarını anlatmaktadır (Gül, 2005: 46).

Nur suresinin 61. ayetinde ifade edilen “*görme ve yürüme engelli ile hastadan güçlüğü kaldırılmasının*” ne demek olduğu hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bununla, bu özür grubundan olanların savaş konusunda izinli sayıldıklarını anlayanlar bulunduğu gibi, ayetin devamına dayanarak onun yeme, içme konusunda bir düzenleme için olduğunu anlayanlar da vardır (Taberî, 1985: XVIII, 168; İbn Kesir, 1981: III, 305).

Tefsir kaynaklarında aktarıldığına göre Medine döne-

minde Müslümanlar savaşa çıktıklarında, engellileri ve süreğen hastalığı olanları götürmüyor ve onlara evlerinin anahtarlarını teslim ederek, “Size evimizden yemenize müsaade ediyoruz.” diyorlardı. Ama onlar “*Birbirinizin mallarını karşılıklı rızaya dayanan ticaret malı olması dışında bâtıl yollarla yemeyiniz.*” (Nisa 4/29), âyetini dikkate alarak bunu günah kabul ediyor, “Onlar yokken evlerine giremeyiz.” diyorlardı. İşte onlar için bir ruhsat olmak üzere bu ayet indirilmiştir. (Taberî, 1985: XVIII, 169) Buna göre ayetin manası, “Allah, savaşa çekip gittiklerinde, evlerinin anahtarlarını verdikleri kimselerin onların evlerinden yiyip içme hususunda, engelli olanlar için bir sakınca olmadığını bildirdi.” şeklindedir (Razî: 1995: XVII, 151–152; Beyzavî, 1999: IV, 201). İbn Abbas’a göre de âyet bunun üzerine inmiş ve engellilere bu konuda kolaylıklar getirmiştir (Kurtubî 1952: XII, 312). Ayetten ve indiriliş nedeni olarak verilen bilgilerden anlaşılan o ki engelli olan kişi, açlığını gidermek için kendine verilen imkânlardan faydalanmalıdır. Bir bütün olarak toplum, engellilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek ortamları oluşturmalı ve onların kolaylıkla bu imkanlardan yararlanma ayrıcalığı tanımalıdır.

Ayette, “*Güçlük/sıkıntı yoktur.*” buyrulmakla öncelikle engellilere yapamayacakları görev yükletilemez, bunlar yapamadıklarından dolayı sorumlu olmazlar anlamı mevcuttur. Bununla birlikte ayeti şu şekilde anlamak da mümkündür. “*(Ey Müminler, hepiniz birbirinizle kardeşsiniz; bunun içindir ki) görme engelli için (sağlıklı kimselerden yardım kabul etmekte) bir sakınca/güçlük yoktur, yürüme engelli için (sağlıklı kimselerden yardım kabul etmekte) bir sakınca/güçlük yoktur, hasta için (sağlıklı kimselerden yardım kabul etmekte) bir sakınca/güçlük yoktur*” (Esed, 1999: II, 722). Zira kardeşin kardeşe yaptığı yardım sebebiyle gerek yardımı yapan gerekse kendisine yardım yapılan için bir sıkıntı söz konusu olamaz. (Esed, 1999: II, 723).

Son dönemlerde engellilerin sosyalizasyonu konusunda gündeme gelen “engellilerin eşit haklardan yararlanması ve sosyal hayata uyum sağlaması için toplumun bilinçlendirilmesini sağlayacak bir strateji” olarak tanımlanan “toplum temelli rehabilitasyon” (Bölükbaşı, 2004: www.ozida.gov.tr) ilâhî kitapta farklı ifadelerle dile getirilmekte ve toplum bir anlamda engellilerin sosyalizasyonu konusunda eğitilmektedir.

Ayrıca engelli bireylere toplum tarafından sahip çıkılmasına da bir vurgu vardır. Cahili toplumun engelli bireylerle aynı sofrada yemek yememek şeklindeki yanlış adetlerini (Taberî, 1985: XVIII, 168) düzeltten bu ayet aynı zamanda onların diğer bireylerle insanî ilişkilerde aynı düzeyde olduklarını da ortaya koymaktadır.

Bugün engelli bireylerin en fazla şikâyet ettikleri konulardan birisi toplumda kendilerine yapılan negatif ayrımcılık ve toplumla bütünleşmede yaşadıkları sıkıntılardır. Özürlüler Kanununun 4. maddesinin a bendinde “*Devlet, insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, özürlülerin ve özürlülüğün her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirir. Özürlüler aleyhine ayrımcılık yapılamaz; ayrımcılıkla mücadele özürlülere yönelik politikaların temel esasıdır.*” denilerek her türlü ayrımcılığı önlemeyi amaçlamıştır. Fakat engellilere toplumun ayrımcı bakış açısını değiştirmek için çıkarılan kanunla birlikte toplumun bu konuda ciddi eğitimi de gerekmektedir. Peygamber dönemindeki toplumun engelli bireylere karşı takınmış olduğu ayrımcı tutumu ilâhî kitabın Nur Suresi 61. ayette dile getirmesi ve bu tutumu eleştirmesi oldukça anlamlıdır. Engellilerle aynı sofranın paylaşılacağı ayetle bildirilmesi hem toplumdaki bu yanlış ayrımcılığı düzeltmeye yönelik hem de onların toplumla bütünleşmelerini sağlamaya yönelik bir düzenleme olarak değerlendirilebilir.

Nur suresinin 61. ayetinin, savaşa katılma konusunda engelli bireylerden sorumluluğu kaldıran bir ayet olduğu şeklindeki yoruma yukarıda işaret edilmişti (Taberî, 1985: XVIII, 169). Ancak cihat konusunda onlara daha açık şekilde bir ruhsatın tanındığı ayet Fetih suresinin 17. ayetidir. Yukarıda mealini verdiğimiz bu ayette engelli bireyler, dönemin şartları gereği Allah ve peygamberi tarafından son derece önem verilen bir konuda açıkça muaf tutulmuşlardır. “Sizden öncekilerin geri döndüğü gibi siz de geri dönerseniz size acı verici bir azapla azap edilir.” (Fetih 17/48) ayeti inince engelliler ve sürekli hastalığı olanlar kendi yetersizliklerini dile getirerek konuyla ilgili durumlarını sormuşlar. Bunun üzerine “Görme engelliye güçlük yoktur, yürüme engelliye güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur...” ayeti indirilmiştir. Yani savaşa katılamayacak durumda engeli olanlara geride kalmalarından dolayı bir günahın olmadığı ifade edilmiştir (Kurtubî, 1952: XVI, 273). Ayet sadece görme, yürüme ve sürekli hastalığı bulunanların değil tüm engellilerin savaşa katılma konusunda izinli sayılacaklarını bildirmektedir (Taberî, 1985: XVI, 84).

“Müminlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, oturanlardan üstün kıldı. Allah onların hepsine de cenneti vaat etmiştir. Bununla beraber Allah mücahitlere, oturanların üzerinde büyük bir ecir vermiştir” (Nisa 4/95) ayeti indirildiğinde “özür sahibi olmaksızın” ifadesi yoktur. İbn Ümmi Mektûm: “Ben âmâyım nasıl olacak?” diyerek durumunu sormuş. Bunun üzerine hemen orada peygambere vahiy gelerek “özürlü olanlar hariç” ifadesi indirilmiştir (Beyzâvi, 1999: II, 239; Taberî 1985: V, 228). Olay başka bir rivayette de şu şekilde anlatılmaktadır; “Müminlerden oturanlarla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz.” ayeti gelince peygamber; filanı çağır dedi. Başka bir ifade de; Zeyd’i çağır dedi.

Zeyd de beraberinde divit, levha ve kemikle geldi. Peygamber; “Müminlerden oturanlarla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz.” yaz dedi. Peygamberin arkasında bulunan İbn Ümmi Mektûm, Ey Allahın Resulü! “Ben görmüyorum.” dedi. Bunun üzerine “*özür sahibi olanlar dışında*” ifadesi indirildi (Suyûtî, 1993: I, 639; San’ânî, 1989: I, 169; Ebu Suûd, tsz: II, 220). İbn Sa’d da bu konuyla ilgili çeşitli rivayetlere yer vermiştir (İbn Sa’d, tsz: IV, 210).

Ayrıca Tebük seferi öncesinde inen bir âyette şöyle buyurulmaktadır: “*Ey iman edenler! Gerek hafif ve gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.*” (Tevbe 9/41). Bu âyet genel anlamıyla Abdullah İbn Ümmi Mektûm gibi görme engellileri de kapsıyordu. Zira bu ayet gelince İbn Ümmi Mektûm benim de üzerime farz mı demiş peygamber de “evet” cevabını vermiştir (Ebu Suûd tsz: IV, 67). Ancak daha sonra inen şu âyette; “*Allah ve Rasûl’ü için öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara, harcayacak bir şey bulamayanlara (savaşa katılmamaktan dolayı) bir günah yoktur. İyilikte bulunanların aleyhine bir yol yoktur. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” (Tevbe 9/91) yaşlı ve engelliler (Esed, 1999: I, 377) zayıflar, hastalar ve savaşta harcayacak bir şey bulamayacak kadar yoksul olanlar kapsam dışı bırakılmışlardır. Ayette ifade edilen “zayıflar” (duafâ) ile yaşlılar, süreğen hastalığı olanlar, engelliler, “harcayacak bir şey bulamayanlar” (vellezîne lâ yecidûn) ile fakirler kastedilmiştir (Zemahşerî, 2003: II, 291).

Kur’anda görme, yürüme engellinin ve hastanın Allah yolunda savaşmaktan uzak kalmalarından dolayı onlara bir güçlüğü bulunmadığı Fetih 17. ayetle açıkça ifade edilmektedir. Bu üç sınıf engellinin zikredilmesi bu iznin sadece onlarla sınırlı olduğu anlamına gelmez, kişiyi Allah yolunda savaşa aktif olarak katılmaktan alıkoyan her türlü eksiklik veya engelliliği mecazen ifade etmektedir (Esed, 1999: III,

1048). Böylesi bir engel nedeniyle savaşa katılamayanlar, geri hizmetleri tam yaptıkları ve iyi davranışlarda buldukları takdirde savaşa katılanların ecrini alabilirler. Burada önemli olan engelleri nedeniyle fiilen savaşa katılamamış olanların gönülden Allah'ın ve Elçisinin çağrısına uyma arzularıdır. Allah'ın çağrısına gönülden uyma, maddi olarak mücadele edemeyecek durumda bulunan, ama kalben savaşçılarla birlikte olmayı gönülden arzu eden kişiler için geçerlidir (Esed, 1999: III, 1048). Zira peygamber, Tebük seferinden dönerken Medine'ye yaklaşınca şöyle buyurmuştur: "Siz Medine'de birtakım kimseler bıraktınız ki, siz yürüyüş yaptıkça, Allah yolunda harcadıkça ve bir vadiyi geçtikçe, onlar da orada sizinle birlikte dir." "Onlar Medine'de iken, nasıl bizimle olurlar?" sorusuna: "Evet onlar Medine'de; fakat kendilerini özürleri alıyordu." diye cevap vermiştir (Buhârî, Cihâd, 35, Megâzî, 81; Ebû Dâvud, 19). Başka bir rivâyet de şöyledir: "Şüphesiz siz Medine'de birtakım adamlar bıraktınız. Sizin her vadi geçişinizde her yol alışınızda onlar sizin ecrinize ortak olurlar. Çünkü onları özürleri alıkoymuştur" (İbn Mace, Cihad 6).

Diğer yandan Abdullah İbn Ümmi Mektûm, Tebük gazvesinden sonra indirilen ve savaşa fiilen katılanların, geride kalanlardan üstün olduğunu; ancak engelli olanların bu hükmün dışında tutulduğunu bildiren âyete rağmen, o günden sonra yapılacak savaşlara katılacağını söyleyip sancağın kendine verilmesini istemiştir (Zehebi, 1993: I, 363). Ruhsat ayetinin indirilmesinde bizzat onun âmâlığını dile getirmesinin rolü olduğu yukarıdaki rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ancak onun zırhını giyerek elindeki siyah bir sancakla Kâdisiye savaşına katıldığı, savaştan sonra Medine'ye dönünce savaşta aldığı yaralar yüzünden vefat ettiği veya Kâdisiye'de şehid düştüğü rivayetine daha önce yer verilmişti (İbn Abdi'l-Berr, 1991: III, 1199; İbn Sa'd, tsz: IV, 212). Rivayetlerden anlaşılan Onun görme engelini bir dezavantaj

olarak değil savaş meydanından geri dönememe adına bir avantaj olarak gördüğüdür (ibn Sa'd, tsz: IV, 210). Abdullah ibn Ümmi Mektûm'un, görme engelliden güçlüğü kaldırıldığını ifade eden ayetlere rağmen savaşa iştirak etmesi engellilerin güç yetirebilecekleri konuların biraz da kendilerinin azim ve gayretine bağlı olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Sonuç olarak Nur suresinin 61. ayeti her ne kadar cihad için özelde görme engellilere genelde tüm engellilere bir iznin verildiği şeklinde anlaşılabilir da ayetin devamına bakılarak bunun o günün toplumunda var olan engellilerle birlikte aynı sofrayı paylaşmama şeklindeki bir yanlış âdeti düzeltmeye yönelik olarak anlayanların yorumu daha doğru görünmektedir. Böyle anladığımız zaman da ayet, bugün engellilerin en büyük şikâyet konularından biri olan toplum tarafından onlara yöneltilen dışlama ve ayrımcılığın kaldırılması adına Allah'ın Kur'an aracılığı ile insanlığa gönderdiği önemli bir işarettir. Kur'an bu uyarı ile bir anlamda "toplum temelli rehabilitasyon"u o dönemden başlatmıştır. O engellilerin toplumla bütünleşmelerinin önündeki toplum kaynaklı bir sorunu ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Fetih suresi 17. ayette Nisa suresi 95 ve Tevbe suresi 91. ayetlerde o dönemde son derece büyük öneme sahip olan cihat konusunda engellilere ve süreğen (kronik) hastalığı olanlara "katılmama" izni verilmiştir. Zira İslâm dini bir kolaylık dinidir. Bununla birlikte bu ruhsatlar engellileri tamamen sosyal hayat dışına itecek büsbütün onları sorumlu olmaktan uzaklaştıracak mahiyette değildir. Zira onlara "Sorumluluk yoktur." denilmemiş "Güçlük yoktur." denilmiştir. Güç yetirebilecekleri konularda etkin bir şekilde görev alıp, sorumluluk üstlenebilirler. Bunun en güzel örneği de Abdullah b. Ümmi Mektûm'dur. Onun kendine olan özgüveni birçok önemli görev üstlenmesini sağlamıştır. Engelli bireylerin hayatta aktif olarak görevler üstlenmemelerinin önemli ne-

denlerinden biri de özgüven eksikliğidir. Peygamberin mescide gelmemek için izin isteyen âmâ bir sahabeye ısrarla mescide gelmesini istemesi onların toplumdan uzaklaşmalarını istemesi şeklinde anlaşılabilir. Kadar onların en azından mescide gelmekle bile bir iş yapabilecekleri özgüvenini kazandırmaya yönelik bir tutum olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca dinî aktivitelere katılmak engellilerin yaşadıkları durumla başa çıkma konusunda yardımcı olacaktır. Zira yapılan araştırmalar dinî başa çıkmanın engelli insanlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Engellilerden dindar olanların yaşadıkları bu olumsuz durumu kabullenmekte ve onun kendileri üzerindeki psikolojik olumsuzluklarını bertaraf etmede daha başarılı oldukları görülmektedir (Zhang ve Frank, 2005; Kula, 2005).

3) Görme Engellileri Tedaviye Teşvik

Kur'an'da görme engellilerden tedavi bağlamında iki olayla söz edilmiştir. İki âyette Hz. İsa'nın Allah'ın izni ile doğuştan göremeyenleri (ekmeh) iyileştirdiği ve Hz. Yakub'un görmeyen gözlerinin iyileştiği bildirilmektedir. (Ali İmran 3/49, Maide 5/110)

Her iki ayette geçen "ekmeh" kelimesi gündüz görüp gece görememe, bulanık görme ve mecazî olarak nereye gideceğini bilmeden aklına eseni yapma gibi anlamlara gelse de daha çok doğuştan görememeyi ifade için kullanılmaktadır (İbn Manzûr, tsz: XIII, 536; Firûzâbâdî, tsz: I, 1616; Feyûmî, tsz: II, 541). Taberî de bu kelimenin iyi görmeyen (a'meş), gündüz görüp gece görmeyen, doğuştan iki gözü de kapalı olan ve âmâ ile aynı anlamda kullanıldığına dair rivayetleri aktarmaktadır (Taberî 1985: III, 276; Ayrıca bkz: İbn Kesir, 1981: I, 365; Kurtubî, 1952: IV, 94). Allah'ın o dönemde tedavisi mümkün görünmeyen bu iki hastalığı Hz. İsa eliyle tedavi ettirmesi, hem onun peygamberliğine bir delil hem de bu tür rahatsızlıkların tedavi yollarının aranmasına bir işa-

ret olarak düşünülebilir. Özellikle doğuştan görememe anlamındaki “ekmeh” kelimesinin tercih edilmesi olayın mucizevî boyutunu ortaya koymasından dolayı anlamlıdır. Zira bugünkü tıp bile doğuştan görme engelliliği tedavi etmede aciz kalmaktadır.

Ayrıca Kur'an'da Yakup'un, oğlu Yusuf için döktüğü gözyaşlarından dolayı gözlerini kaybetmesinden daha sonra Yusuf'un gömleğini yüzüne sürmek suretiyle gözlerinin açılmasından söz edilir. Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır:

"Üzüntüden iki gözüne ak düştü, acısını içinde saklıyordu," (Yusuf 12/84) "(Yusuf kardeşlerine) bu gömleğimi götürün, babamın yüzüne koyun ki gözleri açılsın, dedi..." (Yusuf 12/93) "Müjdecî gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açıldı..." (Yusuf 12/96).

Ayette geçen “gözüne ak düştü” ifadesi gözünün üzüntüsünden dolayı tamamen görememesi şeklinde yorumlandığı gibi gözünün zayıf görmesi şeklinde de yorumlanmıştır (Yazır, tsz: IV, 2908). Hz. Yusuf için duyduğu üzüntü ve onun için döktüğü sürekli gözyaşı Hz. Yakup'un gözlerinin bulanık görmesine, iyi görememesine sebep olmuştur (Beyzâvî, 1999: II, 259). Buradan Kur'an'ın üzüntü ve ruhî bunalımları hastalıkların baş nedeni olarak gördüğü de anlaşılabilir (Kasapoğlu, 1997: 97). Zira yine aynı surede oğullarının diliyle “Oğulları, “Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın,” dediler” (Yusuf 12/85), buyrulması bir bakıma ruhsal rahatsızlıkların fiziksel rahatsızlıklara yol açtığını gösterir niteliktedir.

Hz. Yusuf'un gönderdiği gömlekle babasının gözlerinin açılacağını bilmesinin bir vahiy sonucu olduğunu söyleyenler olduğu gibi babasının gözlerindeki problemin üzüntüden kaynaklandığının kalbine doğmasına bağlayanlar da vardır.

Yusuf, babasının görmemesinin iç sıkıntından ve çok ağlamaktan kaynaklandığını düşünerek gönderdiği gömlekle onun ruhunun kuvvetleneceğini, moralinin düzeleceğini ve gözlerine canlılık geleceğini anlamıştır. Bu da tıp kanunlarına aykırı değildir. Zira insanın moralinin iyi olması hastalıklarla başa çıkmada oldukça önemlidir (Razî, 1989: IV, 2915). Raziye göre Hz. Yakub'un üzüntüden tamamen göremez olduğunu söylemek için ortada zorlayıcı bir sebep yoktur. Tam aksine ayetteki "ak düştü" ifadesini çok ağlamaktan, gözyaşlarından dolayı onun gözünün bulandığı şeklinde anlamak daha makuldür (Razî, 1992: XIII, 321). Bu nedenle oğlunun yaşadığını onun gömleğinden anlayınca üzüntünün, sürekli gözyaşı dökmenin görme duyusunda meydana getirdiği zayıflık, bulanıklık ortadan kalkmıştır (Esed, 1999: II, 477).

Yusuf 96. ayette yer alan "*Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi ...*" ifadesi de yukarıdaki iki ayrı yoruma bağlı olarak iki şekilde anlaşılmıştır; Hz. Yakup'un tamamen göremez olduğunu kabul edenlere göre Allah onu bir anda görür hale getirmiştir. Onun çok ağlamaktan ve üzüntüden dolayı görmesinin zayıfladığını kabul edenlere göre ise gömleği yüzüne koyup oğlunun hayatta olduğu müjdesi verilince, büyük bir sevince boğulup gönlü ferahlamış, bütün üzüntüsü yok olmuş ve gözleri yeniden kuvvetlenerek eskisi gibi görür hale gelmiştir. Zira ayette geçen "*irtidât*" kelimesi bir şeyin daha önceki haline dönmesi anlamına gelmektedir (Razî 1992: XIII, 341).

Kur'an'da, hem Hz. İsa'nın doğuştan görme engellileri iyileştirmesi hem de Hz. Yakup'un gözlerinin iyileşmesinden söz edilmesi oldukça anlamlıdır ve görme engelliliğin tedavisi için bir işaretir. Bunları bir peygamber mucizesi olarak kabul edersek, Peygamber mucizelerinin pozitif bilimlerin ulaşabileceği hedeflere işaret ettiğini, ileriki yıllarda bedensel ve zihinsel engellerin pek çoğunu tedavi etme imkânlarının ortaya çıkabileceğini söylemek güç olmaz (Döndüren, 2003:

www.diyaret.gov.tr).

Şayet bu ayetlerdeki tedavi yöntemlerini indikleri dönemdeki insanların bilmedikleri bir tıbbî tedavi yöntemi olarak kabul durumunda da bunları araştırıp geliştirmek bugünün insanının görevi olacaktır. Her iki durumda da ayetler engelliler için tedavi yöntemleri geliştirme noktasında ufukumuzu açar mahiyettedir.

Günümüzde engellilerin karşılaştıkları sıkıntıların başında gelen bir sorun da sağlık ve rehabilitasyon konusudur. Özelde görme engellilerin genelde tüm engellilerin tedavisi açısından değerlendirilebilecek yukarıdaki iki olayın bugüne dönük en önemli işareti onlara mevcut durumlarına katlanmalarını tavsiye etmek yerine, sağlık sorunlarını çözmede alternatif yollar geliştirmek olduğudur. Ayrıca Hz. Yakup olayında olduğu üzere moralin iyi olmasının hastalıklarla başa çıkmada çok etkili olduğu görülmektedir. Engellilerin rahatsızlıklarının üstesinden gelmede en fazla ihtiyaç duydukları “moral”dir. Hz Yakub’un oğlu Yusuf’un yaşadığı müjdesi bile durumunun düzelmesini sağlamıştır. Bu da moralin insan üzerindeki etkisini göstermektedir.

2.1.2. İşitme Engelliler

İnsanın sahip olduğu en önemli bilgi edinme vasıtalarından olan işitme duyusundan Kur'an, Allah'ın insana verdiği önemli bir nimet olarak söz etmektedir. (Mü'minun Suresi, 23/78; Nahl Suresi, 16/78; En'am Suresi, 6/46; İnsan Suresi, 76/2) Söz konusu ayetlerde Allah'ın insana verdiği bazı duyulardan hep belli bir sıraya göre söz edilmekte ve bu sıralamada işitme duyusu ilk sırada yer almaktadır. Bu işitme duyusunun önemine bir vurgu olarak düşünülebilirse de aynı zamanda bilimsel bir gerçeğe de işaret etmektedir. Zira günümüz embriyoloji bilimi de embriyonun gelişim sürecinde iç kulakların ilk halinin belirmesinden sonra gözün oluşmaya başladığını ifade etmektedir (Mazhar U. Kazi,

1998: 78-79).

Kur'an'da işitme engelliler ile ilgili âyetlerin sayısı, görme engellilere göre daha azdır. İşitme engelliliği ifade eden “*esamm*” kelimesi genelde çoğul olmak (*summ*) üzere Kuran'da isim olarak on iki ayette fiil olarak da iki ayette yer almaktadır (Abdülbâkî, 1982: 414). Bu âyetlerden on üçü dünyada, biri de âhirette olmak üzere işitme engelliliği ile ilgilidir. Dünyada işitme engelliliği ile ilgili âyetlerin sadece biri fiziksel anlamda işitmeyi veya duymanın ağırlaşmasını ifade ederken, diğer âyetler mecâzi anlamdadır. Zira kavramın anlam örgüsü içinde fiziksel olarak duyma yetisinin büsbütün kaybedilmesi veya ağırlaşması anlamı olduğu kadar mecâzi olarak hakikati kabul etmeme anlamı da vardır (İbn Manzûr tsz: XII, 344; Rağıb, 1986: 422). Fiziksel anlamda duyma engelliliğın geçtiğı ayetleri dünya ve ahiretle ilgili olmak üzere iki başlıkta toplamak mümkündür. Ayrıca hakikatlere kulaklarını kapatmış olanlara da manevî olarak duyma engelli denilebilir.

Fiziksel anlamda işitme engellilik benzetme açısından bir ayette yer almaktadır:

“Bu iki zümrenin (inanmayanlar ile ilâhî hitabı reddedenlerin) durumu (mesel) kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hâla ibret almıyor musunuz? (Hud 11/24).

Ayette kullanılan “*mesel*” ifadesi çoğunlukla, mecâzi olarak bir şahsın içinde bulunduğu hali veya şartları göstermek için kullanılmaktadır. Bu bakımdan bir şeyin mahiyet veya tabiatını ifade eden sıfat kelimesi ile eş anlamlıdır (Esed, 1999: I, 100). Dolayısıyla yapı bakımından bir kıyas yapılmıştır. Allah, inkâr edip isyan edenler ile imân edip sâlih amel işleyenleri görmeyen ve işitmeyen ile gören ve işiten insanlara benzetmektedir.

Öyleyse ayette sadece bir durum tespiti ve benzetme

yapılmaktadır, yoksa görme ve işitme engelliler yerilip aşağılanmamaktadır. Zira bir olgu olarak işiten ile işitmeyen bir değildir. İşitme engelli insan sesleri duyamazken kulakları sağlıklı insan sesleri duyabilmektedir. Bu açıdan aralarında fark vardır (Karagöz, 2003, www.diyenet.gov.tr). Bu farktan hareketle de bir hakikat anlatılmaktadır.

Konuyla ilgili olarak peygamberin işitme engelliler dâhil bütün ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşmanın önemini anlatan bir sözünü aktarmak müstakil olarak kendilerinden Kur'an'da çok az söz edilen bir kitle olan işitme engellilere nasıl yaklaşılması gerektiğini anlamak açısından faydalı olacaktır." Peygamberin arkadaşlarından biri " herhangi bir mal varlığımız yoksa sadakayı nerden verelim?" diye sormuş. Peygamber: *"Sadakanın kapılarını, âmâlara yardım etmek, sağır ve dilsizleri anlayana kadar dinlemek, bir insana ihtiyaç duyduğu nesnenin yerini göstermek, yardım isteyen birine gücümüz yettiği kadar yardım etmek ve güçsüzlere kol kanat germekle açabiliriz."* şeklinde cevap vermiştir (İbn Hibban, 1993: II, 286, (529)). Peygamberin bu cevabı işitme engelli birine karşı onun derdini ve sorununu anlayıp çözüme kavuşturuncaya kadar çaba sarf edilmesi gerekliliğine bir vurgu olarak değerlendirilebilir. Onun bu cevabında günümüzün ifadesi ile "toplum temelli rehabilitasyon"a da bir işaret vardır. Sonuç olarak bu ifadesi ile peygamber herkese, işitme ve konuşma engellilere olabildiğince sabırlı ve nazik davranma sorumluluğunu yüklemektedir.

Konuşma engelliler bahsinde ele alacağımız Hz. Zekeriya'nın işaret dili ile konuşarak hutbe vermesi (Meryem 19/11) işitme engelli bireylerin beden dili ile iletişimine bir işaret olarak düşünülebilir.

İnsanlar arası iletişimle ilgili ortaya konan beş temel varsayımdan söz edilmektedir. Bunlardan biri de mesajların sözlü ve sözsüz iki şekilde olduğu varsayımdır. Hatta sözsüz

iletişimin duyguların aktarılmasında daha etkili olduğu ileri sürülmektedir (Cüceloğlu, 2002: 2, 25). Bu nedenle işitme engelli insanlara ulaşmada onlara duygularımızı aktarmada fazladan bir çabaya gerek kalmadan beden dilimiz yeterli olacaktır. Ayrıca günümüzde işaret dilinin de beynin temel dillerinden birisi olduğu kabul edilmektedir (Sacks, 2001: 47). Dolayısıyla işitme engelli olmayan bireyler de işaret dilini öğrenebilmektedir. İşitme engellilerin durumlarını kabul etme ve mevcut durumlarından kaynaklanabilecek sorunlarını aşmada, dinin olumlu katkılarını sağlamak üzere onlara dini tebliğ ve irşad hizmeti sunulurken onların kullandığı dili kullanmak sağlıklı bir iletişim için şarttır. Zira mesajın muhataba ulaşabilmesi ve etkili olabilmesi için sağlıklı iletişim kurmak en az mesajın içeriği kadar önemlidir. (Kula, 2004: 22) Bu nedenle bireyin yaşadığı bu olumsuz durumu anlamlandırmasında son derece fayda sağlayacak olan dini, işaret diliyle anlatabilen bireylerin yetiştirilmesi, din eğitimi yapan kuruluşlar için bir zorunluluktur. Diğer taraftan işitme engelli bireyin gerek dini gerek sosyal tasarruflarını yerine getirmesinde onun “kendi dilini” esas almak zorunluluğu da vardır. Bu anlamda fıkıh kitaplarında bu tür tasarruflara yer verildiğini görmek mümkündür. İşitme engelli birinin baş hareketiyle evlenme ve boşanma hakkını kullanabilmesi (Buhari, Talak 25; ibn Hazm, tsz: VIII, 48) ve yine başkalarının evliliğine şahitlik yapabilmesi bu tasarruflara bir örnek olarak verilebilir (Kâsânî, 1982: II, 255).

Sonuç olarak bireyi değişik yönlerden olumsuz yönde etkileyen işitme engellilik dünya hayatında fiziksel anlamda benzetme açısından bir ayete konu olmuştur. Peygamberin sağır ve dilsizleri anlayıncaya kadar dinlemenin sadakaların kapılarını açacağını bildirmesi ve Zekeriya peygamberin işaret dilini kullanarak hutbe vermesi bu özür grubundan olanlarla işaret dilini kullanarak sağlıklı iletişim kurulabileceğine örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Zekeriya Peygamberin işaret

dili ile hutbe vermesi (Meryem 19/11) dinî irşad ve tebliğde işaret dilini kullanmanın bir örneğini oluşturması bakımından önemlidir.

2.1.3. Konuşma Engelliler

Kur'an'da konuşma engelliliği ifade için; konuşabilen; ama cehaletten düzgün konuşamayan, cevaplarının nedenini açıklayamayan ve kalbini Allah'a yöneltemeyen kimseleri ifade etmek için de kullanılan "ebkem" kelimesi seçilmiştir. Kur'an, kendisinin indirildiği dönemde konuşma yetisini yitirenler için kullanılan (ahras) ahraz kelimesini değil, daha çok doğuştan konuşamayan insanlar için kullanılan "ebkem" kelimesini kullanmıştır (Ferâhidi, tsz: V, 387). Fakat bazı dil bilimcilerine göre ahraz doğuştan konuşamamayı ifade ederken ebkem cevap veremeyen ve güzel konuşamayan kimseyi ifade etmektedir (İbn Manzûr, tsz: XII, 53). Rağıb bu kelimenin doğuştan konuşamamak anlamına geldiğini ayrıca akıl zayıflığından dolayı ifade zayıflığı çekenler içinde kullanıldığını belirtmektedir (Rağıb, 1986: 75). "Ebkem" kelimesi Kur'an'da bir yerde, çoğulu olan "bükm" ifadesi ise beş yerde geçmektedir (Abdülbâkî, 1982: 133). Bunlardan beşi dünya hayatı, biri âhiret hayatı ile ilgilidir. Dünya hayatı ile ilgili olan âyetlerden biri fizikî anlamda, diğerleri ise mecâzî anlamdadır.

İnsana verilen en önemli nimetlerden birisi de konuşma yeteneğidir. "Biz onun için iki göz, bir dil ve iki dudak var etmedik mi?" (Beled 90/9) anlamında ayet buna işaret etmektedir. İnsanın dış dünya ile iletişimini sağlayan en önemli iki organa göz, dil ve dudaklara dikkat çekilmiştir. Fizikî anlamda dünyada konuşamama benzetme bağlamında bir ayette geçmektedir:

"Allah, (şöyle) iki adamı misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisine sadece bir yükür. Nereye göndersen olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adalet ile em-

reden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?" (Nahl 16/76).

Ayette kullanılan *"ebkem"* kelimesi bedensel bir yetersizliği ifade ettiği gibi zihinsel bir yetersizliği de ifade etmektedir (Râğıb, 1986: 75). Öyleyse ayette ehliyetsizlik, yetersizlik ile dürüstlük, yeterlilik arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır (Esed 1999: II, 544). Halden hareketle bir hakikat anlatılmaktadır. Yoksa konuşma engellileri bir aşağılama söz konusu değildir.

Konuşma engellilik, hiç konuşamamaya denildiği gibi konuşmanın akışında, ritminde ifadelerin bozuk olmasına da denir. Bu bağlamda Kur'an çarpıcı bir örnek olarak Hz Musa'nın durumundan söz eder. Bu durum Kur'anın iki ayetinde gündeme getirilerek şöyle denir;

"Dilimden (şu) düğümü çöz ki sözümü anlasınlar" (Taha 20/27-28).

"Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle birlikte gönder. Zira bana yalancılık ithamında bulunmalarından endişe ediyorum" (Kasas 28/34).

Kur'an yorumcuları Hz. Musa'nın dilindeki düğümün nasıl anlaşılması gerektiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı söz konusu bu düğümü onun beliğ ve veciz konuşamaması şeklinde anlarken bir kısmı da onun sonradan mübtela olduğu bir kekemelik olarak anlamışlardır. Bu kekemeliğin nedenini de çeşitli şekillerde açıklamışlardır. Hz. Musa Firavun'a karşı yaptığı bir hareket sonucu cezalandırılmak istenmiş. Bu cezadan kurtulmak için bilerek kor ateşi ağzına koymasından bu kekelemenin oluştuğu aktarılır. Ayrıca kekemeliğin ne zaman giderildiği konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Taberî, 1985: XVI, 159; Beyzavî, 1999: IV, 47; Kurtubî, 1952: XI, 192; Alüsî, tsz: XVI, 182; Vahıdî, 1994: III, 216; Şevkânî, tsz: III, 363).

Ancak bunun aksine kimi Kur'an yorumcuları insanlara ilâhî mesajı ulaştırmakla görevli bir peygamberde muhataplarına kendini güzelce anlatmasına engel bir durumun olamayacağından hareketle bunun sadece veciz konuşamama sorunu olduğuna dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla onlara göre güzel ve akıcı konuşma yeteneğinden yoksun olma durumuna bir işaret vardır (Esed, 1999: 627). Nitekim konuyla ilgili Zuhruf 52. ayette bu durum şöyle hikâye edilmiştir. Firavun kavmine şöyle seslenmiştir; *“Yoksa ben, kendisi zayıf ve neredeyse söz anlatamayacak durumda bulunan şu adamdan daha hayırlı değil miyim?”* (Zuhruf 43/52). Tevrat'ta da buna paralel bir bölüm vardır. (Çıkış 4/10)

Açıklamalardan Hz. Musa'nın, mahiyeti konusunda farklı görüşler olsa da, bir konuşma probleminin olduğu, firavunun bunu istismar etmek isteği anlaşılmaktadır (Zuhruf 43/52). Diğer taraftan Hz. Musa'nın *“Dilimden (şu) düğümü çöz ki sözümü anlasınlar”* (Taha 20/27-28) duasıyla dilinin düğümünün çözüldüğü, açık bir şekilde konuşmaya başladığı ve kendisine ondan daha fasih konuşan kardeşinin yardımcı olarak verilmesi (Kasas 28/34-35) ile de ilâhî mesajı ulaştırmada daha etkin kılındığı anlaşılmaktadır (Kutub, tsz: XII, 199).

Kur'an'da konuşma engellilerin işaret diliyle anlaşabileceklerine bir delil olabilecek örneğe de yer verilir. Hz. Zekeriyya'nın sınırlı bir süre için bile olsa konuşmadığı/konuşamadığı ve bu süre içinde işaret dilini kullanarak insanlarla iletişim kurduğu iki yerde dile getirilir;

“Zekeriyya: Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alâmet göster, dedi. Allah buyurdu ki: Senin için alâmet, insanlara, üç gün, işaretten başka söz söylememendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam onu tesbih et” (Ali İmran 3/41).

“O: Rabbim! dedi, (çocuğum olacağına dair) bana bir

işaret ver. Allah: Sana işaret, sapasağlam olduğun halde üç gün insanlarla konuşamamandır, buyurdu” (Meryem 19/10).

“Bunun üzerine Zekeriya mâbetten kavminin karşısına çıkarak onlara: ‘Sabah akşam tesbihte bulunun.’ diye işaret verdi” (Meryem 19/11).

Ayetlerden anlaşılan o ki Hz. Zekeriya eşinin ve kendisinin yaşlı olması nedeniyle kendisine meleklerce verilen çocuk müjdesi için bir işaret istemiş, bundan dolayı da herhangi bir hastalıktan dolayı olmasa da üç gün üç gece boyunca ancak ima yoluyla konuşabilmiştir. Kimi Kur’an yorumcularına göre onun ibadetle ilgili olarak dilinde herhangi bir tutukluğun olmadığı bunun sadece insanlara konuşmak isteyince ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Taberî, 1985: XVI, 52). Bu esnada Zekeriya mihraptan özel bir teknikle ile (evhâ) insanlarla iletişim kurmuştur. Bu özel yöntemin (remz) el ile işaret, yazarak, çizerek vb. olduğu aktarılmıştır (Taberî tsz: XI, 53). İbn Kuteybe Hz. Zekeriyanın yazı ile iletişim kurduğu yorumunu doğru bulmaz. Zira O Ali İmran 41. ayetteki “remz” kelimesini bu iletişimin işaret ve imâ ile olduğunun bir kanıtı olarak değerlendirir. Her ne şekilde olursa olsun Hz. Zekeriya anlatmak istediklerini karşılakilere anlatmıştır. Burada ilginç olan bir durum vardır. Kur’an normal olan iletişim için “kâle” veya “emera” kelimelerini kullanırken bu ayette vahiy kelimesi kullanılmıştır. Kur’an literatüründe “vahiy” kelimesi tek taraflı bir iletişim için ve daha çok insanın alıcı olduğu durumlarda kullanılır. Bu olayda ise hem alıcı hem verici yani iletişimin her iki unsuru da insandır. Öyleyse burada anlatılmak istenen düşüncenin normal olmayan bir yolla iletildiğinin ifadesi olarak vahiy kelimesi kullanılmıştır. Kavram; işaret, kitabet, risalet, ilham, gizli söz söylemek gibi anlamlara gelmektedir (Rağıb, 1986: 809). Özel bir iletişim şeklini ifade etmektedir. Kur’an’da doğal olmayan konuşma yönteminin bu kavramla ifade edilmesi ilginç bir örnek teşkil etmektedir (Izıtsu, tsz:

151). Ayrıca kelimelerin aracılığı olmadan sadece işaretlerle karşısındakine duygu ve düşünceyi anlatmak adına Kur'an'a düşülmüş önemli bir örnektir. Zemahşeri "remz" kelimesinin "hareket ettirmek" anlamından yola çıkarak sağır ve dilsizlerin konuşma tekniklerinin sözsüz ve organlarla işaret anlamına gelen vahiy kelimesi ile ifade edildiğini belirtir. Bunda vahiy kelimesinin kullanımında orijinal bir örnek olduğunu ifade eder (Zemahşeri, 2003: I, 354). Buradan hareketle sağır ve dilsizlerin konuşmaları vahiy yoluyla denilebilir (Duman, 1997: 23). Kur'an'da vahiy kelimesinin üç yer dışında faili Allah'tır. Diğer yerlerde şeytanların insanlara birtakım gizli yollarla vesvese verdikleri anlatılmaktadır (Enam 6/112, 121). Bunların dışında fiil Allah'ın peygamberleri ile iletişimi bağlamında kullanılmaktadır (Pak, 2005: 66).

Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da bir istisna dışında (Nahl 16/76) Kur'an'da dilsiz kelimesinin geçtiği yerde sağır kelimesinin de zikredilmesidir. Bu, doğuştan duyma engelli insanların mutlaka konuşma engelli olduklarına (Sacks, 2001: 22) dair pozitif bilimlerin ortaya koyduğu verilerle örtüşmektedir. Sonradan kazanılan bir yetenek olan "konuşma", duyma yeteneğine bağlı olarak gelişmektedir. Duyma yeteneğinin kaybolması bir süre sonra konuşma yeteneğinin de kaybolmasına neden olmaktadır. (Özsoy, vd., 79) Kur'an'da işitme engellilik ile konuşma engelliliği ifade eden kavramların birlikte zikredilmesi bir anlamda bu hakikate işaret etmiş olabilir (Gül, 2005: 68).

Sonuç olarak Kuran'da dünyada fiziksel anlamda konuşma engellilik bir ayette benzetme bağlamında geçmektedir. Ayrıca Hz. Musa'nın mahiyeti net olmamakla birlikte kendisine verilen nübüvvet görevi ile çözümlenen bir konuşma probleminin olduğu anlaşılmaktadır. Günümüz konuşma ve işitme engellilerin en önemli sorunlarından birisi etkin bir iletişim aracına sahip olamamalarıdır. Bu durum onların soyut kavramları anlamasında sıkıntı oluşturmakta-

dır. Bundan dolayı da soyut dünyaları gelişmemektedir. Hz. Zekeriya örneği konuşma ve işitme engellilere bir iletişim aracı göstermesi bakımından anlamlıdır. Engelli bireyin yaşadığı durumu kabul etme, engel durumundan kaynaklanabilecek sorunları aşmada olumlu katkıda bulunacak kaynakların biri de din olabilir. Zira din, bireyin kendini ve dış dünyasını tanıma, anlama ve buna bağlı olarak bir yaşam felsefesi oluşturması adına birtakım bilgiler sunmaktadır. Ayrıca aşkın bir varlığa inanma kişide bir güven duygusu oluşturur. Bu güven duygusu engelli bireye yaşadığı olumsuz durumun üstesinden gelme gücü verir. Dinin bireye sağlayabileceği bu ve benzeri katkılar din eğitiminin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun yerine getirilmesi engelli bireylerle sağlıklı bir iletişim kurmakla mümkündür. İşte konuşma ve işitme engellilere yönelik dini irşad ve tebliğde onların kullandığı dili kullanmaya Zekeriya (a.s)'ın durumu önemli bir örnek olarak düşünülebilir. Geç de olsa işitme-konuşma engellilere yönelik işaret diliyle hutbe uygulamasına Diyanet İşleri daha yeni birkaç camide başlamıştır. (06.03.2006, <http://www.engelliler.net>) Geç kalınmış bu uygulamanın yaygınlaştırılması ve bu dili etkin bir şekilde kullanabilen elemanların sayısının artırılması, işitme-konuşma engelli daha çok bireye ulaşılması için gereklidir.

2.1.4. Ortopedik Engelliler

Kur'ân'da iki âyette “*a'rac*” kelimesi ile ortopedik engellilerden söz edilmektedir. Kelime ister sonradan ister doğuştan olsun yürüme aksaklığı olan kimseleri ifade etmektedir (İbn Manzûr, tsz: II, 320). Kelimenin yer aldığı âyetler, yürüme engeli olan insanlara savaşa katılma konusunda bir izni bildirmektedir.

“Görme engelli olana güçlük yoktur, yürüme engelli olana güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur” (Nur, 24/61).

Ayetin yeme içme konusunda toplumsal bir düzenlemeyi içerdiğini ifade edenler olmuştur. Cahiliye döneminde Araplar engellilerle yemek yemekten kaçınıyorlardı. Bunu görme engellinin yemek yerken sofrayı görmediği için her yerden yemesini, yürüme engellinin sofraya otururken yayılmasını, hastanın da hastalık durumuna göre kendilerine verdiklerini düşündükleri rahatsızlıkları bahane ederek yapıyorlardı. Allah bu ayetle cahiliyetin bu kötü âdetini kaldırmıştır. Bazı yorumcularda engellilerin engelleri nedeniyle diğer insanlarla yemek yemekten çekindikleri ayetin engellilerdeki bu anlayışı düzeltmek için geldiğini belirtirler.

Ayrıca ayetin cihat konusunda engellilere izin içerdiğini ifade edenler de olmuştur (Kurtubî, 1952: XII, 313-314).

“Görme engelli olana güçlük yoktur, yürüme engelli olana güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Bununla beraber kim Allah'a ve peygamberine itâat ederse, Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratar..” (Fetih, 48/17).

Görme engellilerin ele alındığı bölümde işaret edildiği üzere ayet o dönemin şartları gereği son derece önem verilen bir konu olan cihat konusunda engelli insanlara ruhsat içermektedir. İznin sadece ayette ifade edilen engel grupları ile sınırlı olmadığı açıktır. Engelliler engel durumlarına göre güç yetiremedikleri hususlarda sorumlu tutulmazlar. Görme engelli görme fiili ile gerçekleştirilebilecek hususlarda, yürüme engelli yürüme fiili ile gerçekleştirilebilecek hususlarda kısaca engel durumuna göre engelli olduğu uzvuyla gerçekleştirilecek sorumluluklardan muaf tutulmuşlardır. Hastalarda hastalık durumuna göre oruçtan, namazın rükün ve şartlarından, cihaddan vb. sorumluluklardan muaftırlar (Kurtubî, 1952: XII, 313-314). Konuyla ilgili açıklamalara görme engelliler bölümünde değinilmişti. Ancak bu ruhsata rağmen yürüme engelli bir sahabe olan Amr b. el-Cemüh

peygamberimizle birçok savaşa katılarak azimeti tercih etmiş olması engellilerin isterlerse neleri başarabileceklerine örnek olması açısından ilginçtir. Amr'ın dört oğlu vardı ve Hz. Peygamber ile savaflara katılıyorlardı. Oğulları babalarının yürüme engelli olması sebebiyle Allah'ın kendisine verdiği savaşa katılmama iznini kullanmasını telkin etmeye çalışmışlar. Ancak Amr ise Hz. Peygamber'e başvurarak, oğullarının kendisine engel olduklarını, şehit olmak istediğini söylemiştir (Beyhakî, 1994: IX, 24). Başka anlatımlarda onun "Allah'ım bana şehitlik nasip et, beni aileme geri döndürme." şeklinde dua ettiği aktarılır (İbn Abdi'l-Berr, 1991: III, 1368). Onun bir gün Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Rasulü! Ne dersin, eğer ben şehit oluncaya kadar Allah yolunda savaşsam, cennette bu ayağım düzelmiş bir şekilde yürüyebilecek miyim?" diye sorduğu Hz. Peygamberin de : "Evet." dediği aktarılır. Peygamberden bu müjdeyi alan Amr, kardeşinin oğlu ve hizmetçileri ile Uhud Savaşına birlikte katılmıştır (Ahmed b. Hanbel, V, 299 (22606). Ensâr'ın önde gelen isimlerinden olan Amr yürüme engelli olmasına rağmen ordunun önünde savaşmıştır (Kurtubî, 1952: VIII, 226). Savaş esnasında onu gören Hz. Peygamber: "Ben sanki seni cennette bu ayağın iyileşmiş bir vaziyette yürürken görüyor gibiyim." buyurmuştur. Neticede üçü de şehit olmuşlar ve Hz. Peygamber'in emriyle aynı kabre konulmuşlardır (Ahmed b. Hanbel, V, 299 (22606).

Sonuç olarak Kur'an, ortopedik engellilerden iki ayette yürüme engellilere ruhsat bildirme bağlamında söz etmektedir. Daha önce görme engellilerin ele alındığı kısımda değinildiği üzere Nur suresi 61. ayeti cihat konusunda bir ruhsatı bildirdiği şeklinde anlayanlar olmuşsa da ayetin akabinde gelen ifadelerden hareketle onun cahili toplumdaki bu tür engeli olanlarla aynı sofrada yemek yememe şeklindeki yanlış bir âdeti kaldırdığı şeklinde anlayanların yorumu daha doğru görünmektedir. Zira söz konusu ayetin devamında

yemek yeme konusu düzenlenmektedir. Fetih suresi 17. ayette ortopedik engellilere cihat konusunda bir ruhsat bildirilmektedir. Ancak bu ruhsata rağmen peygamberden savaşa katılma konusunda izin isteyen Amr b. Cemuh'un durumu tıpkı ibn Ümmî Mektûm gibi engellilerin kendilerine özgüven duymaları ve etkin görevler üstlenebilmeleri noktasında önemli bir örnektir.

2.2. Mecazî/Manevî Anlamda Engelliler

İnsanı ve onun davranışlarını konu edinen Kur'an, engellilik olgusuna farklı bir boyut getirmektedir. O insanın "manevi bedenine" ait engellerle ilgilenmekte ve asıl "engellilik" olarak onları görmektedir. Bu bakış açısı ile Kur'an, kendine has üslubu ile muhataplarında yeni ve farklı bir engellilik tasavvuru oluşturmaktadır. "Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; artık dönemezler" mealindeki birçok ayette geçen "sağır, dilsiz, kör" ifadeleri baş kulağı, dili ve gözü değil, gönül kulağı, dili ve gözü anlamındadır. Kur'an'da gerek benzetme yoluyla değinilen görme, işitme ve konuşma engellilik gerekse ahirette inanmayan insanların göremeyen, işitemeyen ve konuşamayanlar olarak diriltileceklerini ifade eden ayetler mecazî/manevî bir anlamı ifade etmektedir.[§] Söz konusu ayetleri derinlemesine incelemek Kur'an'da bedensel engelliliği ele aldığımız makalemizin sınırlarını aşmak olacağından birkaç örnek ayetle konuyu özetlemekle yetineceğiz.

"Bu iki zümrenin durumu görmeyen ve işitmeyen ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?" (Hüd, 11/24).

[§] Kur'an'da altı ayette görme engelli insanlardan benzetme açısından (Bkz. Rad 13/16-19; Mümin 40/58; Hüd, 11/24; En'am 6/50; Fatır 35/ 19) dört ayette de ahirette görememektен söz edilmektedir. (Bkz. İsrâ, 17/72; Tâhâ, 20/124-125, İsrâ, 17/97).

Ayette inanmayan insana atfedilen iki sıfatla inanan insana atfedilen iki sıfat arasında bir benzetmeden hareketle iki topluluk (inanan ve inanmayan) arasındaki fark ortaya konmaktadır (Zemahşeri, 2003: II, 383). Bir olgu olarak gören ve işiten ile görmeyen ve işitmeyen bir değildir. Görme engelli birisi, evrendeki varlıkları göremezken, gözleri sağlıklı olan birisi görebilmektedir (Karagöz, 2003: 5-39 www.diyane.gov.tr). İşitme engelli birisi etraftaki sesleri duyamazken işitme duyusu sağlıklı biri duyabilmektedir. Bu açıdan aralarında bir fark vardır. İşte Allah, inkâr edip isyan edenleri görmeyen ve duymayan, iman edip iyi işler işleyenleri de işiten ve gören insanlara benzetmektedir. Söz konusu ayette evrende var olan hakikatleri keskin biçimde gözlemleyip, Allah tarafından gönderilen peygamberlere kulak verenler ile ne Allah'ın ayetlerini gözlemleyen ne de peygamberlere kulak veren kimseler arasındaki farkı ortaya koymak için pratikte var olan bir durumdan faydalanılmıştır. Yoksa bu ayette görme ve işitme engellileri yerme söz konusu değildir.

Ahirette inanmayan insanların göremeyen, işitemeyen ve konuşamayanlar olarak diriltileceklerini ifade eden ayetlerin anlaşılmasında da farklı yorumlar yapılmıştır. Ancak yapılan yorumlar içerisinde inanmayan insanların ahirette mecazî anlamda işitme, konuşma ve görme engelli olacakları yorumu daha makul görünmektedir. Zira bazı ayetlerde onların ahirette fiziksel olarak görecekları ve işitecekleri dile getirilmektedir. (Bkz. Kehf 18/53, Furkan 25/12, Mülk 67/7) Öyleyse söz konusu ayetleri dünyadayken Allah'ın nimetlerine nankörlük edip ilâhî mesajı görmezden, duymazdan gelenlerin kıyamet gününde kendilerini sevindirecek şeyleri göremeyecekleri, işitemeyecekleri şeklinde anlamak mümkündür. (Ayrıntı için bkz. Zemahşeri, 2003: III, 93; Taberî, 1985: XV 127) Ayrıca inanmayanların kıyamet günü konuşamayacaklarını ifade eden ayeti de (İsra 17/97) mecazî olarak kendilerini Allah'a karşı savunabilecek bir duruma-

rının olmamasından dolayı susmaktan başka bir çarelerinin kalmaması şeklinde anlamak daha doğru görünmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak tüm engel grupları çeşitli vesilelerle Kur'an'a konu olmuştur. Kur'an, onlara dinî hayatlarını engelleri oranında kolaylaştırıcı düzenlemeler yapmıştır. Ancak bütünüyle kulluk yükümlülüğünden muaf tutmamıştır.

Gerek Kur'an'da yer alan engellilerle ilgili ayetler gerekse peygamberin onlarla olan diyalogları onların sosyal hayat içinde etkin bir şekilde yer aldıklarını göstermektedir. Peygamber Engellilerin bir tüketici kitlesi olmadığını onları çeşitli görevlerde istihdam ederek göstermiştir. Hatta onların toplumu yöneten insanlar olabileceğini yetenekli görme engelli birini devletin en üst konumuna getirmek suretiyle örneklendirmiştir.

Engellilere toplum tarafından yöneltilen negatif ayırmacılığı eleştiren Kur'an, bir arada yaşamının temel ahlâkî kurallarını açıklamıştır. Bu bağlamda peygamber de görme engelliye yol göstermeyi, işitme-konuşma engelliye söz anlatmayı, sadakanın kapılarını açan davranışlardan kabul ederek bu ahlâkî kuralları örneklendirmiştir.

Kur'an, engellilik olgusuna farklı bir boyut getirerek insanın "manevi bedenine" ait engellerle ilgilenmiş ve asıl "engellilik" olarak onları görmüştür. Bu bakış açısı ile Kur'an, kendine has üslubu ile muhataplarında yeni ve farklı bir engellilik tasavvuru oluşturmaktadır. "Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; artık dönemezler" mealindeki birçok ayette geçen "sağır, dilsiz, kör" ifadeleri baş kulağı, dili ve gözü değil, gönül kulağı, dili ve gözü anlamındadır.

Makalede ele alınmayan, engelli bireylerin ve onların ailelerinin bu durumu anlamaya ve izah etmeye yönelik "niçin" sorusu'na "İlahî Kitap"ın verdiği cevap son derece önemli ve başka bir makale konusu olacak niteliktedir.

Kaynakça

- ABDÜLBÂKÎ, M. F., 1982, El-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim, El-Mektebet'ül-İslamiyye, İstanbul, 782s.
- AHMED b. Hanbel, 1992. Müsnedü Ahmed b. Hanbel, Çağrı Yayınları, İstanbul, I-Vic.
- ÂLÛSÎ, Ş. M., 2000. Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I. Bas-kı, Beyrut, I-XXXc.
- ATEŞ, S., 1991. Yüce Kuranın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, I-IXc.
- AYDINLI, A., 1999. "İbn Ümmi Mektûm", DİA, TDV Yay., İstanbul, c. XX, ss. 434-435.
- BEYHAKÎ, A., 1994. Sünenü'l-Kübrâ, Tahkîk, Muhammed Abdul-Kâdir Atâ, Mektebetü Dârü'l-Bâz, Mekketü'l-Mekerreme, I-Xc.
- BEYZÂVÎ, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, 1999. Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil, Dar'ül-Fikr, Beyrut, I-Vc.
- BUHÂRÎ, .İ., 1992. el- Câmiu's-Sahih, Çağrı Yay., İstanbul, I-VIIIc.
- CARULLAH, M., 1996. İlâhî Adalet, Pınar Yayınları, İstanbul, 362s.
- CÜCELOĞLU, D., 2002. Yeniden İnsan İnsana, Remzi Kitabevi, İstanbul, 268s.
- DİE (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü) 2004. 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 150s.
- DÖNDÜREN, H., 2003. İslâmın Engellilere Tanıdığı Kolaylık Ve Ruhsatlar, TDİB, Engelliler Sempozyumu 5-39, <http://www.diyenet.gov.tr/turkish/default.asp> (03.04.2006).

- DRAZ, M. Abdullah, 1983. İslam'ın İnsana Verdiği Değer, çev: Nurettin Demir, Kayıhan yay., İstanbul, 238s.
- EBÛ DAVUD, 1992. Süleyman b. El-Eşâb, Sünenü Ebî Davud, Çağrı Yayınları, İstanbul, I-Vc.
- EBÛ SUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Amâdî, Tsz. İrşâd-ul-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, I-IXc.
- ERUL, B., 2003. "Hz. Peygamber'in Sünnet ve Hadislerinde Engellilerle İlişkiler", TDİB Engelliler Sempozyumu, ss. 8-39. <http://www.diyenet.gov.tr/turkish/default.asp> (03.04.2006).
- ESED, M., 1999. Kur'an Mesajı, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, I-IIIc.
- FERÂHÎDÎ, Ebû Abdurrahman, el-Halîl b. Ahmed, tsz., Kitâbü'l-Ayn, Dârü Mektebeti'l-Hilâl, Tahkîk: Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Samirâi, I-Vc.
- FEYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali el- Markâ, trsz., El-Misbâhhü'l-Münîr, Elmektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, I-IIc.
- FEYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali el- Markâ, trsz., El-Misbâhhü'l-Münîr, Elmektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, I-IIc.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub (Ö.817 h) 1987. el-Kâmûsü'l-Muhît Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1750s.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub (Ö.817 h) 1987. el-Kâmûsü'l-Muhît Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1750s.
- GÖLCÛK, Ş., 1996. Kur'an ve İnsan, Esra Yayınları, Konya, 295s.
- GÛL, E., 2005. Kur'an'da Engelliler, Akis yay., İstanbul, 137s.
- IZITSU, T., tsz: Kur'an'da Allah ve İnsan, çev: Süleyman Ateş, Kevser Yay. Ankara, 231s.

- İBN ABDİ'L-BERR, Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, 1991. el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, (tahkîk: Ali Muhammed el-Becâvî) Dâru'l-Cîl, Beyrut, I-IVc.
- İBN HACER, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, el-Askalânî (773-852 h), 1992. el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, (tahkîk: Ali Muhammed el-Becâvî) Dâru'l-Cîl, Beyrut I-VIIIc.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed, Ali b. Ahmed b. Saîd(384-548 h.), tsz. El-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire, I-Vc.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed, Ali b. Ahmed b. Saîd(384-548 h.), tsz. El-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire, I-Vc.
- İBN HİBBÂN, Ebu Hatim Et-Temimi, Sahîhu ibn Hıbbân, tahkîk. Şuayb El-Arnâvût, Müessesetü'l-Risâle, 1993, Beyrut. I-XVIIIc.
- İBN KÂNÎ', Ebu'l-Hüseyn Abdü'l-Bâkî (265-351 h), 1997. Mu'cemü's-Sahâbe (tahkîk: Sallah b.Sâlim el-Mısrâtî, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine, I-IIIc.
- İBN KESİR, İsmail b. Ömer, ed-Dımeşkî,(ö 774 h), 1981. Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm, Dâru'l-Fıkr, Beyrut I-IVc.
- İBN MACE, Muhammed b. Yezid, 1992. Sünenü ibni Mâce, Çağrı Yayınları, İstanbul, I-IIc.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mûkerrem, tsz. Lisanu'l-Arab, Dâr-ı Sadır, Beyrut. I-XVc.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Sa'd b. Münî', tsz. Tabakât'ül-Kübrâ, Dâru Sâdır, Beyrut, I-VIIIc.
- KARAGÖZ, İ, 2003. Kur'anın Engellilere Bakışı, TDİB Engelliler Sempozyumu,5-39, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp> (03.04.2006).
- KİTABI MUKADDES, Eski ve Yeni Ahit, 1997. Kitabı Mukad-des Şirketi, İstanbul, 895s. 274s.

- KULA, M. N., 2005. Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma, Dem Yayınları, 272s.
- , 2004. “Gençlerde İzdırıp Tecrübesine Bağlı Dini Krizle Başa Çıkmaya Yönelik Öneriler”, Gençlik Dönemi ve Eğitimi 2, Ensar Neşriyat, İst.
- , 2000. Gençlik Dönemi ve Eğitimi, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizini, Ensar Neşriyat, İst. ss.179-202.
- , 2004. Engellilere Verilecek Tebliğ Ve İrşad Hizmeti, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi İst. 4(4) ss.17-45.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh (Ö. 671/1273), 1952. E1-Cami-u Li Ahkami'l Kur'an, (Tahkik: Ahmed Abdü'l-Alim el-Berdûnî), Dârü's-Şa'b, Kahire, I-XXc.
- KUTUB, S., tsz. Fızılâl-il-Kur'an, Madve yay. İstanbul. I-XVIc.
- MAYSAA S. Bazna, TAREK, A. Hatab, 2005. Disability in the Qur'an: The Islamic Alternative to Defining, Viewing and Relating to Disability, Journal of Religion, Disability & Health, 9 (1). ss.5-27.
- MAZHAR U. Kazi, 1998. 130 Evident Miracles in the Qur'an, Crescent Publishing House, New York, ABD, ss. 78-79.
- MÜSLİM, H., 1992. el-Câmiu's-Sahîh, Çağrı Yayınları, İstanbul, I-IIIc.
- NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, 1992. Sünenü'n-Nesâî, Çağrı Yayınları, İstanbul, I-VIIc.
- NESEFÎ, Ebul-Berekât Abdullah İbn Ahmed, tsz. Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil, I-IVc.
- ÖZSOY, Y., ÖZYÜREK, M., ERİPEK, S., 1997. Özel Eğitime Giriş, Karatepe yayınları, Ankara, 247s.

- PAK, Z. 2005. Allah İnsan İletişimi, İlâhiyât, Ankara, 253s.
- RÂĞİB, Ebi Kasım, El-Hüseyin b. Muhammed, 1986. el-Müfredât fi Ğaribi'l-Ku'rân, Kahraman Yayınları, İstanbul. 851s.
- RÂZÎ, Fahrüddin, 1995. Tefsiri Kebîr, (çev: Suat Yıldırım, Sadık Doğru, Sadık Kılıç, Lütfüllah Cebeci) Akçağ yay, Ankara. I-XXIIIc.
- SACKS, O., 2001. Sesleri Görmek, Çev: Yener Osman, YKY, İst. 183s.
- SALİH, S., 1994. Kur'an İlimleri, çev: M. Said Şimşek, Esra yay., Konya, 363s.
- SAN'ÂNÎ, Abdürrezzâk b. Hemmâm, 1989. Tefsîrül-Kur'ân, tahkik: Mustafa Müslim Muhammed Mektebet'ül-Rüşd, Riyad, I-IIc.
- SUYÛTÎ, Celalüddin, 1993. Ed-Dürrü'l-Mensûr, Darü'l-Fikr, I-VIIIc.
- SUYÛTÎ, Celalüddin, 1993. Ed-Dürrü'l-Mensûr, Darü'l-Fikr, I-VIIIc.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1173-1250), tsz. Fethu'l-Kadir El-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min ilmi't-Tefsîr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, I-Vc.
- ŞEYBÂNÎ, Ebu Bekir, Ahmed b. Amr b. Ed-Dehhâk, 1991. El-Âhâd ve'l-Mesânî, Tahkik: Basim Faysal Ahmed El-Cevâbira, Riyâd, I-VIc.
- TABERÎ, Ebû Cafer, Muhammed b. Cerîr (224-310 h), Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987, Beyrut, I-V.
- TİRMİZÎ, 1992. Muhammed b. İsa, Sünenü't-Tirmizî, Çağrı Yayınları, İstanbul, I-Vc.
- VÂHİDÎ, Ebul-Hasen, Ali b. Ahmed, 1994. El-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz, Dâru'l-Kalem, Tahkik: Safvan

- Adnân Dâvûdî, Dâru'ş-Şamiyye, Dımeşk, Beyrut, IIc.
- VEHBÎ, M., 1969. Hulasatü'l Beyan Fi Tefsiril-Kur'an, Üçdal Neşriyat İstanbul, I-XVc.
- VEHBÎ, M., 1969. Hulasatü'l Beyan Fi Tefsiril-Kur'an, Üçdal Neşriyat İstanbul, I-XVc.
- YAZIR, M.H., Tsz. Hak Dini Kuran Dili, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, I-Xc.
- YILDIRIM, C., Tsz. Asrın Kur'an Tefsiri, Anadolu yay. İzmir, I-XIVc.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed b.Osman b. Kaymâz (673-748 h), 1993. (tah: Şuaybü'l-Arnâvut, Muhammed Nuaym el-Arkasûsî) Siyeru a'lâmi'n-Nubelâ, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, I-XXIIIc.
- ZEMAHŞERÎ, Ö., 2003. el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Te'vîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl, Tertip ve Tashih: M. A. Şâhin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, III. Baskı, Beyrut, I-IVc.
- ZHANG, D., FRANK, R. R., 2005. The Role of Spirituality in Living with Disabilities, Journal of Religion, Disability & Health, 9 (1). ss.83-98.
- <http://www.ozida.gov.tr>